

PREDAVANJA IZ ETIKE DR. FRA LEONA PETROVIĆA

Fra Leon Petrović, kojega su partizani ubili u Mostaru 1945. kao aktualnoga provincijala hercegovačkih franjevaca, bio je i dugogodišnji profesor na Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru. U Franjevačkoj knjižnici u Mostaru pronađen je njegov manuskript *Predavanja iz etike*. Taj je predmet predavao samo privremeno 1922. Prigodom 100. obljetnice obrane njegova doktorata (1908. -2008.) – a bio je prvi doktor među hercegovačkim franjevcima – odlučili smo objaviti taj njegov manuskript. Rukopis je prepisao i priredio te kratki uvod o životu i djelu dr. fra Leona Petrovića napisao akademik fra Serafin Hrkać. Izvorni Petrovićev tekst nije lektoriran, nego je namjerno ostavljen u onome obliku kakav je izvorno bio napisan, kako bi se moglo vidjeti stanje hrvatskoga pravopisa početkom 20-ih godina 20. stoljeća. Načinjeni su samo neki nužni zahvati tamo gdje je očito da je riječ o pogrješkama načinjenim prilikom pisanja pisaćim strojem.

Napominjemo da je ovih dana (krajem studenoga 2008.) iz tiska izišla i opsežna knjiga *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti* (383 str. i slikovni prilog), a prigodom 100. obljetnice obrane njegova doktorata u Fribourgu (1908. – 2008.). Petrovićevu je biografiju (str. 15-112) i bibliografiju (str. 113-244) obradio dr. sc. Pavo Knezović. Knezović je i preveo s latinskoga Petrovićevu disertaciju iz 1908. godine pod naslovom *Povijesno istraživanje o početku uporabe slavenskoga jezika u liturgiji kod Slavena, napose Hrvata* (str. 259-352), tiskanu izvorno u Mostaru na latinskom jeziku 1908. Knjiga je objavljena u nizu RECIPE Franjevačke knjižnice Mostar. Racenzenti su ddr. fra Serafin Hrkać i dr. fra Bazilije Pandžić.

Uredništvo

I. Život i spisateljska djelatnost dr. fra Leona Petrovića

a) Život

Fra Leon (Grgo) Petrović rođen je u Klobuku 28. veljače 1883. Osnovnu je školu svršio u Veljacima (općina Ljubuški), Franjevačku klasičnu gimnaziju na Širokome Brijegu, novicijat na Humcu (kod Ljubuškoga) i krsno ime Grgo zamijenio u fra Leon, filozofsko-teološki studij pohađao je u Mostaru i Fribourgu (Švicarska) gdje je godine 1908. i doktorirao. Bio je profesor u Mostaru, župnik u Klobuku, gvardijan (poglarar kuće) i župnik u Mostaru (1919. -1925.), profesor Bogoslovije, bilježnik Biskupskoga ordinarijata u Mostaru, generalni vikar Mostarsko-duvanjske biskupije, tajnik, definator i provincijal Hercegovačke franjevačke provincije, upravitelj Franjevačke tiskare u Mostaru, duhovnik časnih sestara i dugogodišnji predsjednik Hrvatskog kulturnog društva "Napredak".¹ Njegov rad u "Napretku" bio je raznolik, dugotrajan i plodonosan.²

b) Spisateljska djelatnost

Dr. fra Leon Petrović je bio marljivi radnik i na kulturnome polju. On je prvi doktor znanosti u povijesti Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja Blažene Djevice Marije. Brojne i vrijedne članke i rasprave objavljivao je u *Kršćanskoj obitelji*, *Serafinskom perivoju*, *Hrvatskoj zajednici*, *Narodnoj slobodi*, *Napretkovu kalendaru*, *Stopama otaca*, *Neue Ordnung*, *Kalendaru svetoga Ante*, *Glasniku svetoga Nikole Tavelića* itd.

¹ Usp. NIKIĆ, ANDRIJA, "Petrović fra Leo", u: *Franjo među Hrvatima 1226-1976. Zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 75. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga (1226. -1976.)*, Zagreb, 1976., str. 260; ISTI, *Lučonoše naše vjere i uljudbe. Mrtvoslovnik hercegovačkih fratara*, Mostar, 2004., str. 201; ISTI, *Hercegovački franjevački mučenici 1524. -1945.*, Mostar, 1992., str. 177-178.

² Prije pola stoljeća književnik Vinko Nikolić u Argentini je napisao: "Otac Petrović nije samo vršio najviše dužnosti u svojoj provinciji (provincijal, konzultor, generalni vikar biskupije), nego je i kao javni radnik i pisac stekao lijepe zasluge. O. Petrović je vodio 'Napredak' u Mostaru, a bio je kroz niz godina i član uprave Napretkove središnjice u Sarajevu. Suradnik je Napretkova kalendara, u kojem je napisao mnogo vrijednih priloga. Posebno se bavio hrvatskom poviješću. Objelodanio je na latinskom jednu studiju o glagoljici (doktorska dizertacija !/!). Posebno je vrijedno njegovo djelo 'Krstjani Bosanske Crkve', koje je vrlo ozbiljan i izvoran rad. O. Petrović je o 100-godišnjici hercegovačke franjevačke provincije 1945. pripremao enciklopediju u četiri knjige o Hercegovini, ali je taj zaslužni rad prekinut okrutnom smrću. 'On nije – kako je istakao dr. Milan Martinović – u svom životu ni crvu ništa našao učinio... bio je poznat radi svog dobročinstva prema svima, bez razlike na vjeru i narodnost.' " NIKOLIĆ, VINKO, "O. Dr. fra Leo Petrović (1883. -1945.)", *Hrvatska revija*, god. 5., Buenos Aires, 1955., str. 355. Usp. LEKO, MARINKO, "U spomen na mostarske mučenike", *Glas koncila* (24. veljače), Zagreb, 1991., str. 2; MARIĆ, ANTE, "Velika franjevačka gimnazija na Širokom Brijegu", u: *Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu 1905. -2005.*, Široki Brijeg, 2006., str. 515-552; ISTI, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Mostar, 2007., str. 47-48; PANDŽIĆ, BAZILIJE, "U spomen na mostarske mučenike", *Glas koncila*, (10. veljače), Zagreb, 1991., str. 18. Usp. PANDŽIĆ, KREŠIMIR, "Sastanak na Širokom Brijegu 4. rujna 1940.", *Hercegovina franciscana* 4., Mostar, 1940., str. 1-6.

Tiskana djela su mu: *Disquisitio historica in originem usus slavicae idiomatis in Liturgia apud Slavos praecipue Chroatos* i posthumno godine 1954. objavljeno je njegovo djelo *Krstjani bosanske crkve* u reviji *Dobri Pastir* u Sarajevu.³

c) Manuskript “Predavanja iz etike“

U Franjevačkoj knjižnici u Mostaru među ostavštinom dr. fra Leona Petrovića nalazi se i rukopis “Predavanja iz etike“. Rukopis je pisan 1922. kada je Petrović predavao etiku umjesto bolesnog fra Jerke Borasa, profesora etike. Donosimo ovdje, kako je uobičajeno u radovima ove vrste, opis i sadržaj Petrovićevega manuskripta.

1. Opis rukopisa

Rukopis je bez signature. Uvezan je u tvrde kartonske korice plave boje; hrbat mu je platneni. Uvezivanje je, vjerojatno, netko od bibliotekara uradio kasnije, a ne sam autor, jer za to nisu postojali uvjeti. Manuskript je veličine je 35 x 21, 5 cm. Stranice 9. i 15. su nadometnute na gornjemu dijelu stranice, a stranice 16. i 17. su nadometnute na donjemu dijelu stranice. Izvorno stranice nisu paginirane. Kasnija ruka je crvenom bojom upisala impaginaciju. Stranica ima 45, s tim da su neke stranice dvostruke: 16. i 16a, 30 i 30a, 34 i 34a, 38 i 38a, 39 i 39a. Dakle, ukupno manuskript ima pedeset stranica. Pisane su samo s prednje strane – uglavnom tipkaćim strojem, a manji dio rukopisno. Stranice pisane strojem fonem *đ* pišu grafe-
mom *dj*, a rukom pisane fonem *đ* pišu sa *đ*. To bi se moglo protumačiti time da je Petrović tipkaći stroj donio iz inozemstva i na njemu nema slova *đ*. Prvi i posljednji list manuskripta su prazni.

2. Sadržaj manuskripta

I. Kriza etičkih vrednota (str. 1-3), II. Razarači etičkoga osjećanja (4-8). III. Vapaji za svjetlom (9-14), IV. Etički pokret i etička kultura (15-20), V. Historijski podaci (21-25), VI. Osnovne crte sistema (26-29), VII. Vidovićev etički pokret (30-35), VIII. “Novi život“ – “novi čovjek“ (36-38a), IX. Bez religije nema etičkog preporoda (39-45).

³ Usp. MANDIĆ, DOMINIK, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962.; ISTI, *Franjevačka Bosna*, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1868.; LOVRENOVIĆ, DUBRAVKO, “Uz drugo izdanje“ Petrović, Leon, *Kršćani bosanske Crkve*, Svijetlo riječi-ZIRAL, Sarajevo-Mostar, 1999.; ŠANJEK, FRANJO, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977.

II. PREDAVANJA IZ ETIKE

I. Kriza etičkih vrednota

Moderna civilizacija - Duh individualizma - Poratna psihoza - Čovjek bez duše

1. – Pesimistički sud o našem savremenom životu već je postao poslovičan. Ljudi visoke duševne kulture bacaju svoj pogled na naše suvremene uspjehe i neuspjehe u radu i napretku oko civilizacije i kulture, i konstatuju jedan porazni nazad. Oni, koji spoznaju, da je bit našega kulturnog života duša i po njoj ostvarena, proživljena dobrota, s užasom zapažaju, da je oko njih malo duša, da iščezavaju ljudi, a množe se zvijeri ...

Pojave u razburkanom životu najširih klasa potvrđuju bojazan ozbiljnih ljudi. Tamo, gdje je još do pred par godina cvao jedan život smiren i naravan, upravljani jednim višim etičkim ciljem, nema danas gotovo pojedinca, koji ne bi bio otrovan. Gdje se provodio život po načelima naših starih, gdje mlađi sluša starijega ... nema danas poštovanja. Koči se razuzdanost, neka izvikivana sloboda i naprasitost. Nema skromnosti kod mlađih, niti obzira prema autoritetu.

Napadno se zapaža odmet od Crkve i prezir svećeničkoga ugleda. Ne samo kod onih, koji bi prema svom intelektualnom pozivu morali i sami da budu branioci autoriteta i religioznih načela, nego i kod onih, koji su još do pred kratko vrijeme prakticirali svoje vjersko osvjedočenje.

Sav naš moderni napredak izvija se u duhu apsolutnoga individualizma. Nema pobjede principa socijalnoga altruizma. Ono, što je rodila Rusija, samo je negacija socijalnih principa. Živo se i žurno hiti napred, do neke mete, za koju ni glavni vođići današnjega ljudstva ne znaju, gdje je. Uklonili su svjetla s nebesa, ojačali zvijer u čovjeku, pa sad u svoj grozoti hladnoga, bešćutnog materijalizma beru plodove svoga djelovanja ...

Oswald Spengler piše pred deset godina knjigu o propasti zapadnih zemalja i njihove kulture. Sav grandiozni napredak moderne tehnike nije oplemenio ni uznesao čovjeka. Uzdigao ga je nad oblake, učinio sposobnim, da zadovolji svojim individualnim tjelesnim zahtjevima u najvišem stupnju, pribavio mu mogućnost, da uživa ono, o čem ni sanjali nijesu njegovi pređi ... ali mu duše nije oplemenio.

Kultura razuma nije obuhvatila čitavoga čovjeka. S njom se ne mogahu zadovoljiti ni socijalistički ideolozi: Samo se one vrednote priznavahu, koje mogahu odoljeti trijeznom, razumnom ispitivanju. Tim se vrednotama žrtvovalo ... Kultura je razuma onemogućila stare vjere, koje su na svoj način udovoljavale čežnji čovjekovoj za višim življenjem. Ta je čežnja ostala i ostat će, dok bude čovjeka na zemlji. Jednostrano njegovanje razuma nije podalo nikakove zamjene, da se ispuni praznina nastala tim, što su se vjere oborile ... Ima problema, koji su naprosto izvan dohvata razuma. Kultura razuma nije ni malo marila za te probleme, koji obuhvataju velika metafizička pitanja, pa sve tamo do malih boli i radosti svagdašnjega života.

Taj moderni duh našega naprednog vremena rastrgao je niti, što su spajale čovjeka s Božanstvom ... Oteo mu je sjaj nadnaravnoga, survao ga u zemaljštinu ... Izjednačio u svemu sa životinjom ...

Unesrećio u njemu dušu ... ubio u njemu iskru božansku ...

2. – Neki misle: to je poratna psihoza. Prenapeto duševno stanje čovječanstva da je dovelo do pojava, koje ga danas ponizuju. Kad prođe ovaj nervozni prijelazni period, vratit će se čovjek opet k onom svom normalnom i naravnom shvaćanju. Ne će – vele – zaboraviti, da je u životu svemira i svijeta baš on ona poluga, koja tim životom pokreće. Da mu je cilj boravka na ovoj zemlji vezan uz jedan opći naravni zakon, što je realizirana volja njegovoga Stvoritelja.

Ali se varaju oni, koji misle, da je uzrok nemilih ovih pojava našega života samo jedan privremeni, nesređeni i uzburkani duševni proces. Razlog zabrinutosti leži dublje. Njega je poratno stanje tek jače izbacilo na površinu. Opća zabuna, neuravnoteženost i bijeda samo je jače iznijela pred oči svu već odavna pripremljenu mizeriju savremene civilizacije. Nestalo je obzira, ljubavi, požrtvornosti, smisla za opće zajedničko dobro. Nestalo vjere u život nakon smrti. Provušla je i među široke slojeve svoje pandže ona zvijer: čovjek bez duše. On, razumna životinja, stao je da iskoristi svoj položaj. Počeo je da u životu vidno provodi one zasade, što su mu ih najbolji sinovi toga prosvijećenog čovječanstva odavna propovijedali.

Govorili su mu: Ti si mjerilo svih stvari! Ti si autonomni gospodar svega! Sam si stvaraš zakone, sam si sankciju daješ. Do tebe stoji, da li će oni zakoni postojati sutra, ako danas još i postoje. Ti si mjerilo istine i pravice! Nema ničega objektivnog izim teme, niti ima ikoga, tko bi te mogao da zapita za račun tvoga gospodarenja.

Sve je konačno tek produkcija tvoga vlastitoga ja. Sve opstoji samo u toliko, u koliko ti hoćeš! Ni zvjezdano nebo nad tobom nema ništa da te zabrinjuje. I ono je živo tek u koliko ti živiš. Ti si čovjek..., a to je kruna svega. Biti čovjek to je "svrha vasion!"

Šta više: ti si nadčovjek! Nema bogova iznad tebe. Ti si bog, jednak vasioni, samo jedan dijelak nje same ...

3. – I čovjek je počeo da vjeruje u ovu nauku. Susretao se s njom na svakom koraku. Teško je ona prodirala u njegovu dušu, ali je ipak prodirala. Otimao joj se, ali se ipak nije mogao oteti posvema ...

II. Razarači etičkoga osjećanja

Znanost i tendenciozni znanstveno-popularni prikazi - Suvremena štampa - Kina i kazališta - Omladina bez ideala - Borba protiv svećenika

1. – U milijonima primjeraka znanstvenih i popularno znanstvenih knjiga, brošura i novina pretstavljaju se trajno pojedincu tečevine moderne znanosti. Pred svima je hrlila njihova kraljica *filozofija*, da mu razotkrije nebo, sreću i zadovoljstvo ovdje na zemlji. Materijalizam u svim fazama, pozitivizam i idealizam svih smjero-

va, izgrađivao je njegov nazor na svijet. Pragmatizam, intuicionizam, darvinizam ... davao je osnovke za njegov nazor o životu. Sve je bilo upereno onamo, da mu ulije uvjerenje, kako nema tečevina trajne vrijednosti, jer je sve relativno, promjenjivo.

Kult se modernih znanstvenih tečevina podigao visoko. Sve se u ime znanosti obaralo, što su stoljeća života, pred našim, sačuvala nama, svojim potomcima kao krvavu baštinu naših otaca. Znanost je držala, da ona može riješiti sve zagonetke svijeta, što nas okružuju. Ambicioznost je postigla svoj vrhunac koncem 19. vijeka. Guglielmo Ferrero crta tu preuzetnost ovako: Konačna rješenja bijahu ili već nađena ili se još čekalo na njih u nedalekoj budućnosti. Geologija je držala, da je otkrila barem u glavnim crtama povijest zemlje ... Darwinovi učenici nijesu ni najmanje sumnjali, da sve znadu, kako je iz prvotne protoplazme izašlo sve malo po malo ono silno mnoštvo vrsti i svi brojni vegetalni i životinjski oblici do čovjeka (*homo sapiens*). Antropologija je čitala sa stalnošću u studiju lubanja najtajanstvenije strane povjesnice. Filologija, jezične znanosti tražile su tajne u korijenima riječi. Arheolog su i filolog znali, da Homer nije postojao, a njegove su tobožnje pjesme, kojima su se divila tolika pokoljenja kao remek djelima jednoga jedinstvenog genija, sigurno bile onako sastavljene, kako su si oni to zamišljali. Povijesna kritika nije dvojila o tome, da pozna početke rimske povijesti bolje od samih Rimljana, pače si je stavljala pitanje: "nije li povijest Kristova priča poput Romulove..."

Misli klasičnih velikana duhom počevši od Aristotela, Cicerona, pa Justina, Augustina, Alberta Velikoga, Tome Akvinskoga, Bacona i Leibnitza sve do Pascala, Chateaubrianda, Pasteura i Leona XIII. zbacivala je moderna bezbožna znanost, te s prešućivanjem prelazila preko njih.

Dok su geniji kršćanskoga svjetovnog naziranja u svojim spisima razvijali ideje etičke snage, označujući pravi realni odnos čovjekov prema Bogu, pioniri su moderne znanosti bez Boga ubijali u njemu svako etičko čuvstvo. Ubijali su ga ne samo čistim teorijskim izlaganjem svojih sistema, nego naročito unašanjem svojih ideja u lijepu knjigu, primjenjivanjem na sva polja kulturnoga života. Svagdje je moderna filozofija krčila put slobodnoj misli o centralnom položaju čovjeka u svemiru. Svagdje je samo njega postavljala, uklanjajući pojam Božanstva iz shvaćanja ljudskoga. Čovjek, potpun i neovisan, dio prirode, bez znanja otkud potiče, a još manje kamo ima konačno da prisprije, postao je po tobožnjim rezultatima moderne znanosti, njezinim bogom.

2. – Živim bojama riše modernom čovjeku život po nauci ateističkih učenjaka suvremena štampa. Ona je u čitavom svijetu po glavnim svojim predstavnicima u rukama slobodnih zidara. Vlasnici: većinom kapitalisti Židovi. Ima naročitu zadaću da pobija kršćanstvo, što provodi sistematski uzorno.

Rastvara duševni život pojedinca. Dan na dan sipa u hiljade duša otrov nevjere i mržnje prema Crkvi. Ubija polagano stid, zanosi na lažni ponos. Govori o moralu,

ali bez Boga. Hvali čovjeka i njegov um, ali ne kao stvora Božjega, nego kao apsolutno slobodnoga bića.

Crta zlo i zločine ljudske. Ispričava krivnju, ubija savjest. Opravdava socijalne nepravde, ruga se pobožnosti. Ismjehuje krepost, a uzdiže slobodu u grijehu svake vrsti. Po sudu nekih sami roditelji unoseći tu svakodnevnu štampu u svoju kuću, pripremaju svoje sinove za lopove, a svoje kćeri za bludnice...

3. – Najveće zasluge imadu u poništavanju svake etičke vrednote naša moderna kina i kazališta. U njima se dan na dan hiljadama ljudi otupljuje osjećaj za čestitost i vrijednost u etičkom obziru. Neka se nitko ne zavarava tobožnjom potrebom za umjetničkim užitkom. Jest, umjetnost je potrebnii dio čovjekovoga života. I tko bi s ovoga stanovišta prigovarao kazalištu, ne bi razumijevao prirodni potreba i zahtjeva razvijenoga ukusa čovjekova. Ali sloboda umjetnika ... učinila je svoje danas u tolikoj mjeri, da su i u ovim hramovima umjetnosti zagospodovale Nimfe i Sileni, ne vodeći brige o drugom, nego o lagodnoj i bezbrižnoj strani života. Koliko se puta na račun rasonode i neusiljenosti, nepretjeranosti tobožnjega dobrog ukusa, povređuju i najosnovniji temelji socijalnoga našeg života. Kako prolazi brak u modernom kazalištu? Kako vjera, onogrobni život? Kako prolazi Krist na modernoj pozornici, a kako oni njegovi zanosni sljedbenici? A mislite li, da ima etičkih vrednota bez Njega, ili da je etički vrijedno ono, čemu On ne bi mogao prisustvovati?

4. – Tužite se na propadanje etičkih vrednota u naše doba. Opažate dekadencu na svim stranama. Gledate prazninu i pustoš u dušama svoje uzdanice – mladeži. Ne vidite više, da se ona u većini zanosi onim patriotskim idealima. Ne vidite, da u povijesti svoga naroda i povijesti ostalih kulturnih naroda traži svoje uzore, da im studira život i maksime, da se na njima oduševljava za svoj život i život svoga naroda. S bolju u duši opažate da se ona zanosi za lakom robom, ispraznim idealima, da je materijalistički raspoložena u doba, kad bi najidealnija i najzanosnija imala biti ...

Jest, to konstatirate i pitate se: Otkud i zašto? To je rezultat odgoja u školi i izvan škole. Pusto srce – pa je i glava prazna! Duh je modernoga školstva neprijatan religijskom etičkom odgoju. To ste davno zapazili. O tom nastoji loža svim mogućim načinom: da provede uzgoj, odnosno obuku mladeži u školama pod nadzorom države, a uz isključenje svakoga upliva religijskih predstavnika.

Hoće se etički odgoj na sasvim drugoj osnovi, nego što ga je do sada uživala naša mladež. Čista čovječanska etika – vele – ima da zamijeni religijsku, kršćansku. Mi pak znamo, jer na svoje oči vidimo, kakovim rezultatima rodi ovakovo nastojanje. Od vremena francuske revolucije radi se na ovoj točki u svim europskim zemljama. I kod nas je ovo pitanje baš sada aktuelno. Što je dobra donijelo Francuskoj, Italiji, Portugalu i drugima vidimo sami. A što će donijeti i nama, ne znači biti prorokom, tko tačno unaprijed kaže.

Današnja naša europska kriza, u duševnom pogledu, baš je u velikom stupnju posljedica uzdrmanoga i oslabljenoga upliva religije na mladež.

Ne bi se prevario, tko bi k ovim nabrojenim razlozima pribrojio još jedan, imajući u vidu specijalno naše domaće prilike. A to je borba protiv svećenstva u javnom životu.

Svećenik je u hrvatskom narodu najuže vezan stalež uz život i dušu samoga naroda. Kroz duga stoljeća on mu je bio jedini učitelj i prosvjetitelj. On mu je bio sve do nedavnoga doba jedini oslon i vodič i u javnom političkom radu. Patriotizam hrvatskoga svećenstva uzvišen je nad svaku sumnju. Borba je protiv katoličkoga svećenstva kod nas sazrijevala polagano. Najprije je unašano u šire slojeve neko omalovažavanje one ideje, koju zastupa svećenik. Crkvi se pridavala neka nevažna, neznatna uloga. Izbočivalo se neko suvereno nastupanje protiv njezinoga naučavanja. Pisalo se i predstavljalo ono kao nenapredno, zaostalo, prevladano.

Otud i omalovažavanje svećenika. Negdje javni prezir i glasni protesti protiv teza njegovog katoličkog svjetovnog naziranja. A negdje i neukusni napadaji i uvrede ličnosti. Sjećam Vas onoga perioda, u toj našoj domaćoj borbi, što su je kroz jedno vrijeme vodili naši t. z. v. "naprednjaci" (Marjanović, Lorković, Vilder, Heimerl, Supilo, Korporić i dr.). Pokušali su da se učvrste i politički. A da narod uza se privežu, nastojali su ga otkinuti od svećenstva. Ta je borba međutim završila negativno. Naprednjaci se svojim metodama ne mogahu približiti duši narodnoj. Njihovo je napadanje imalo djelomičnoga i sporadičnoga uspjeha, ali se to ne može označiti kakovim trajnim i jačim uspjehom.

Obratnim je putem pošao drugi jedan pothvat, što ga poduzeše braća Antun i Stjepan Radić. Oni su se u narodne redove uvukli baš preko svećenstva. Ne odujući svojih namjera, nego utajivši se, oni su znali da iskoriste položaj svećenstva u narodu i rašire svoj upliv. Godine su uložili u svojoj raboti sve očekujući čas, kad će doći doba da nastupe otvoreno. Antun Radić nije dugo izdržao. Počeo je već nakon par godina udarati neizravno na katoličku Crkvu, a izravno na njezino svećenstvo. Antun je umro, ali ostao je Stjepan, elastičniji, nego njegov brat Antonije.

Koristeći se povoljnim političkim prilikama Stjepan je Radić, skupivši povjerenje naroda i njegove gotovo čitave inteligencije, u ovo par zadnjih godina djelovao u tom pogledu najrazornije. On je naročito postigao, da je pao ugled svećenika u narodu. Ne koristi ništa isprika, da je on u tom poslu nišanio na njegov politički upliv. Svećenički se upliv kao predstavnika religije i čovjeka državljanina ne da tako lako dijeliti. Pogotovo narod, koji misli konkretno, teško luči: pa onu svoju mržnju na čovjeka kao političara, prenosi nanj kao na predstavnika religije i ne može više, da sluša njegove riječi s potrebnim poštovanjem kao svoga duhovnog pastira.

A gdje je nestalo veze između svećenika i naroda, vjerujte, da je nestaje i između religije i naroda. Gdje je pak religiozni osnov kod naroda uzdrman, tamo o etičkim vrednotama ne može biti govora. Narod si ne stvara laičke etike, nego ili ima kršćansku ili nema nikakove.

U narodu je dakle etičko pojmovanje vezano uz religiju. Proti katolicizmu kao religiji hrvatskoga naroda palo je javno glasova, da je treba zamijeniti ili sektarstvom

starokatoličkim ili pravoslavljem. U formi su predlagači tako ostali na principu, da nijesu "protiv vjere", iako to u stvari znači uzdrmanje iz temelja. Konačno: svima je liberalcima samo do uništenja upliva katoličke vjere t. j. onoga katolicizma, koji pokazuje u jedinstvu s Rimom svoj životni elasticitet i sposobnost da bude snažan faktor u javnom narodnom životu.

6. – Tko dakle ispravno uoči sve navedene uzroke, pojmit će, da je i u hrvatskom narodu propadanje etičkih vrednota na jednoj ubrzanoj kosini i da ne će dugo potrajati, kad će se sve pesimističke prognoze europskih jačih mislilaca moći punopravno da primjene i na naš narod.

Nije dakle tek neka prolazna poratna psihoza uzrokom ovim dekadentnim pojavama. One su posljedica sistematskoga potkapanja temelja pozitivne religije. Davno su prije svjetskoga rata bile aktivne one podzemne sile, koje idu programatski za uništenjem Crkve i njezina upliva. Moderna im je znanost i njezina sloboda bila samo najuspješnije oružje u toj borbi.

Misao ljudska, slobodna kćerka, ludovala je do skrajnosti ... I tom ludovanju mora doći kraj!

III. Vapaji za svjetlom...

Civilizacija bez života - Carstvo(a) duha i ljubavi - Moralna kriza - Materijalizam i imoralizam - Pax Christi in regno Christi!

1. – Kad imate pred očima dandanas toliko raširenu, gotovo opću dekadencu etičkih vrednota, nije čudo, da se na sve strane javljaju glasovi, što izriču zabrinutost. Pozivaju najozbiljnije na preporod društva. Upućuju čovječanstvo k višim vrednotama, k cilju života, k pravom životu i pozivu duše.

Vide, da moderna kultura razara taj život duše, da ostavlja srca pusta i hladna... Da se kida ono, što je trajno, vječno u životu ljudi: čast, poštenje, žrtva, ideali. Da je u našoj modernoj kulturi doista manje kulture, a više civilizacije. I sami liberalni krugovi imaju o njoj loš pojam.

"Civilizacija bez smisla života, bez jedinstva u pogledu na svijet, bez svih ideala sem novca i vlasti, ta nova civilizacija vodi podivljanju ljudi, bez obzira na aeroplane i radium... Ogrubeli čovek s primitivnim umetničkim ukusom, okrenut kao od predrasude i preživlosti od Hristove Crkve s njenom mistikom, lepotom i tajnom, taj će se čovek samo izdaleka sećati na pređašnjeg kulturnog euroljanina. On ne će sa ushićenjem promatrati misterije, on se ne će zapaljivati pri razgovoru o časti, on se ne će uzbuđivati oko pitanja religije; on će se pretoviriti u ono 'dobrije', što je postojalo svim sponama kao nešto najtamnije i najneprosvjećenije" (6)

Materija, mehanizam nosi nas naprijed, ali nas ne podiže i ne uznosi. Zagušuje svojom parom, a kvari svojim dimom bistri pogled vedrih duša - Guglielmo Ferrero (7) pravo prikorava svoje suvremenike, kad piše: "Da, barbari smo, kad mi držimo, da ćemo svijet spasiti našim mehaničkim iznašašćem i kemičkim obrtima,

našim zabludama i pogreškama, našim ludorijama i sljeparijama. No najviše se zar naše divljaštvo u tom očituje, što mi umišljamo, da ćemo parom i elektricitetom, zrakama i brzjavom bez žica, radijem i kemijom, trgovačkim poduzećima i našim obrtom, poljodjelstvom i agrarnom reformom spasiti čovječanstvo – po primjeru Kristovu – da ćemo osloboditi rod ljudski od njegovih zlih strasti, te da ćemo mi uspostaviti kraljevstvo mira i mudrosti“.

2. – Drugdje dakle treba tražiti lijek za ozdravljenje bolesnog čovječanstva. Izvan materije i tehnike, u carstvu duha i ljubavi. Bolest je ova u sebi tako strašna, zahvat je njezin prodro i u naš savremeni domaći život, da se ozbiljni stariji ljudi vanredno oštro izražuju, kad ustanovljuju moralnu dijagnozu modernoga društva.

Ciljajući na naše prilike piše, inače tolstojevac, Dr. Tomo Maretić: “Proživljavamo strašno vrijeme, kakvome će malo biti jednakih u istoriji europskog ljudstva. Vrijeme je naše strašno osobito zato, što uzrok svemu zlu ne leži izvan nas, nego u nama. Danas ne treba Evropa da strepi kao nekad od divljih ordija Huna, Avara, Turaka, Mongola, već ona treba da strepi sama pred sobom poradi svoje moralne pokvarenosti, koju prijatelj čovječanstva vidi na svakom koraku, kad motri javni i privatni život, bilo pojedinih ljudi, bilo različitih skupova. Ako se Evropa ne dozove pameti i ne krene drugim, boljim putem, ona mora doživjeti katastrofu, prema kojoj će propast rimskoga carstva i rimske kulture biti šala“.

Razmatrajući sve ove pojave modernoga zalutalog čovječanstva dolazi do ovoga zaključka Dr. P. Grabić: “Starim je židovima uvijek u ušima zvečala najglavnija zapovijed božja: Ja sam gospodin Bog tvoj, ti ne smiješ imati drugih bogova osim mene jedinoga i pravoga Boga svoga. Izvršivanje ove najvažnije božje zapovijedi i nas bi danas iz modernog poganstva oslobodilo. Mi smo izagnali pravoga Boga iz naše duše, iz naših života, iz države, iz društva, a s velikim sjajem uveli smo krive i poganske bogove. Na prijestolje božje postavljamo zemaljsko blago i bogatstvo, čovječnost, prijateljstvo, domovinu, vlastitu slavu, znanost, umjetnost, napredak. Kad bi barem ovo u našem životu nešto značilo! Ali, čovječnost, prijateljstvo, domovina – jednoč, kad smo s božjeg prijestolja zbacili gospodara neba i zemlje, koji je jedini mogao da dade trajnog oslonu vjernosti prema čovjeku i domovini – ustupaju mjesta drugim idolima: strasti, sebičnosti, koje obično završuju izdajom ljudskih, domovinskih, najsvetijih interesa“.

Kad je moderna filozofija stala da opravdava svaku i najslabiju zastranu individualnoga ljudskog duha, dajući joj kakav takav osnov za opstanak, nije u svom početnom destruktivnom potezu ni slutila, dokle će doprijeti pristaše slobodnoga subjektivističkog nazora. Jedan je vijek već zamakao odkako se ludoj, neobuzdanoj čovječjoj misli pustilo maha, da obara sve, što može i posumnja o svemu, što jest i što bi moglo da bude. Neiscrpivo je more ljudskih zabluda! Strašna je njihova crna provalija. Još su strašnije posljedice ove umne bolesti ...

“Novo evanđelje čistog uma i ljudskog morala teško se je osvetilo baš na našem modernom naraštaju. Nad moralnom i intelektualnom bijedom ne nariču svećenici

i crkvenjaci, već i sami pobornici liberalnog i nekršćanskog smjera. Njihova je dijagnoza dosta crna. I ovi vele, da je moderna duša potisnuta, zanemarena, zakržljala i bolesna. I pred njihovim je očima bestidna gramzljivost, kojoj su i najgora sredstva dobra; neugasiva žeđ za čisto animalnim prohtjevima; ciničko ismijavanje svih moralnih vrijednosti; bahatost u uspjehu i puzavost u neuspjehu, i s tim skopčana arogantnost prema slabijima i svesilnost prema jačima; pomanjkanje osjećaja dužnosti, odgovornosti i solidarnosti ljudske, apsolutna anestezija prema svemu, što je dobro, lijepo i plemenito: eto to je u velikim potezima slika naše duše kolektivno uzete“.

Vidi se po ovoj dijagnozi, što se ima držati o modernim dogmama umne veličine čovjeka i njegove razumske moralne nepokvarene snage i svijesti. Njima izgleda bajka kršćanska nauka o istočnom grijehu i slabostima ljudske naravi, a eto sami su njihovi ljudi prisiljeni, da priznaju žalosne činjenice moralnog rasapa.

Crnu će dijagnozu našega doba još crnijim bojama da oriše nesretni sin dobrog oca, koji je do dna hotio da iskapi pehar modernog života, pa pri koncu svoga književnog rada evo, što veli: “Kada se čovječanstvo posmotri preglednim načinom, ne zna se jeli ovo više ludnica, bolnica, tamnica, ili bludilište. U svakom slučaju neko strahovito mjesto...“

3. – Kako je nekada F. Brunetiere pisao o bankrotu moderne znanosti, koja se hvatala da je sama dostatna za rješenje svih metafizičkih pitanja, tako se i danas čuje isti glas s tom razlikom, da se on ne ograničuje samo na znanost, nego jednakim mjerilom proteže i na umjetnost. Ni ona ne može da živi snažnim jakim životom, jer predstavlja intenzivni život duše. A dušu je moderni umjetnik ubio, uništio u sebi samome.

Još je jedna razlika. Danas se sami poklonici i štovatelji moderne kulture, osjećajući njezin ledeni dah, zgražaju nad propašću, do koje ih je ona dovela. Njihova su svjedočanstva najintimnijega njihovog osjećanja.

4. – Sve metode, što ih pruža ta ista kultura nijesu u stanju da unesu toplinu u zamrzle duše. U toj općoj vici za utjehom i oslobođenjem snažno je odjeknuo glas glavara katoličke Crkve pape Pija XI. U svojoj prvoj enciklici progovorio je on, kako progovara čuvar istine, otac potištenih i predstavnik Kristove ljubavi. Pax Christi in regno Christi! Za mirom duše teži čovječanstvo, izobličeno od zla i pogrda na Boga. A taj mir daje samo Krist. Na njegovom krilu može da spokojno počine umoreno čovječanstvo. I zato valja da se k njemu povрати, s njim da živi, s njim umire ...

Taj je glas Pija XI., iako mu dubinu i suvremenost priznaju i protivnici, ipak ostao glas vapijućeg u pustinji. Bolesnim sinovima modernog ljudskog roda ne imponira riječ sv. Oca. Ni našim kod kuće. Neki od njih također uviđaju zlo, što nas tare, osjećaju nemoć, u kojoj se krećemo, opažaju pustoš i prazninu oko sebe i u sebi, ali ne slušaju ovog glasa. Veći dio traži spas u svojim metodama, sredstvima što tek na oko liječe.

Jedno je karakteristično, a ujedno utješljivo. Vapaji za oslobođenjem dolaze sa strane inteligencije. Od onih, što su imali prilike, da u punoj mjeri upoznadu svu vrijednost "moderne" znanosti, umjetnosti i kulture uopće. Njihove su zato riječi, kad o etičkim vrednotama svog modernog vijeka govore, jedna kritika, kojoj valja priznati valjanost i kompetentnost. Mi nemamo razloga da sumnjamo u iskrenost i istinitost njihovih izvoda. Naprotiv: cijenimo, da su oni tim vrijedniji, što su neposredniji i iskreniji.

Pogotovo su značajna takova izvađanja sa strane onih, što se izriječkom ističu kao protivnici kršćanskog nazora o svijetu. Iznijet ćemo ovdje izvode jednog od njih. R. N. Coudenhove Karlegia, kako ih je nanizao svojedodno (21. 1. 1922) u "Neue freie Presse", a zabilježila ih "Socijalna misel" god. 1. str. 233.

"Kršćanstvo ima sigurne, vjekovne pojmove. Njihova valjanost stoji izvan svake sumnje, unatoč više ili manje širokom tumačenju njihove dalekosežnosti. Sve ima svoj početak u Bogu i opet sve k njemu stremi. Bog je za sredovječnog kršćanina bio jednako takova činjenica, kao što je za modernog čovjeka gravitacija ili elektriciteta. Kršćanski je moral bio neophodni sastavni član sveopćeg božanskog reda. On je uređivao osobni odnos čovjeka prema Bogu. Zato je važio kao nepomični temelj čitavog kulturnog, gospodarskog i socijalnog života. Tkogod je htio da ukloni taj temelj, smatrao se za neprijatelja ljudskog društva, pa se s njim prema tome i postupalo.

Od vremena Luterovog otpada od Crkve počinje propadati sav kršćanski svjetovni nazor među velikim dijelom čovječanstva. Najprije otpad od Crkve, potom otpad od većine vjerskih istina ("prosvjeta") zatim otpad od zadnje vjerske istine: Boga, ("materijalizam"); posljednja je pak stacija otpad do morala. Jedno slijedi za drugim. "Prosvjetitelji" 18. vijeka su mislili, da mogu lako uništiti kršćansku vjeru, a da ipak ne naškode kršćanskom moralu. Borili su se proti teoretskog kršćanstva, ali su ipak htjeli da sačuvaju praktično kršćanstvo. Htjeli su, da sruše zgradu – ali da krov ostane neoštećen ...!

Možda opstoji Bog, a možda ga nema...? Na toj pak sumnji nije moguće zidati morala. I zato su ga oslonili na autoritet zakona i običaja... iako su na svim drugim poljima pobijali autoritet.

Valjalo je dakle tražiti drugi temelj moralu: čovječanstvo... Međutim, što je to drugo, nego egoizam? Ljubiti čovječanstvo znači ljubiti sebe, sebe u čovječanstvu i čovječanstvo u sebi. Bez Boga je pak čovječanstvo nešto tako nepotpuno, kao što je nepotpun svaki pojedinac bez Boga. Od sveopćega egoizma čovječanstva, koji ljubi samoga sebe, do privatnog egoizma pojedinca, od kojih svaki tek ljubi sebe – samo je jedan korak.

A ljudi su dosljedno govorili: gdje nema ničega božanskoga, tamo nema nikakvih vrednota. To znači: tamo nema ničega, radi čega bi bilo vrijedno moralno živjeti... nema dakle uopće nikakvog vječnog morala. "Bog je umro u vjeri Europe: za njim je u kratko vrijeme umro i moral."

Materijalizam je dovršio, što su prosvjetitelji započeli. Za materijalizam nema ni Boga ni morala, jer je sve tek razvoj materije. Moral je samo dobar, da se neuke mase lakše vode. Kršćansko su osjećanje pak izrabljivali materijalistički vođe Europe za svoj protukršćanski imperijalizam. Ali tako su kršćanstvo ubili u masi još prije.

Proti materijalističkog materijalizma digao se isto tako materijalistički marksizam. Sad su si kapitalisti i demagozi međusobno dijelili vladu nad raskršćenim ljudstvom. Na jednoj strani oni, što iskorišćuju, a na drugoj oni, što zaluduju. Prave idealiste ismjevuju i ubijaju. Prvima je ideal novac, drugima vlast. Tko je gore, osigurava si položaj, opkopom od mrtvih, tko je dolje, hoće gore, pa ma kroz goru žrtava.

Politički i gospodarski kaos, što ga danas proživljavamo, posljedica je propasti morala. Propast pak morala posljedica je propasti kršćanskog nazora o svijetu. Međutim mi još nijesmo pali do posljednjeg stupnja. Još uvijek je znatan dio Evrope kršćanski, ako ne iz viših motiva, a ono bar iz navade. Tako pak slabi temelj mora se doskora srušiti. Ako se ne pojavi novi, bolji nazor o svijetu, još prije, nego što se kršćanski potpuno raspe, postat će Evropa jedna velika družba zločinaca. Svatko će radije varati i krasti, nego pošteno raditi. Broj djece i produkcija će pasti, kredita će nestajati. Korupcija će postati općenitom, i gnjila će Evropa postati plijenom azijskih naroda, koji su si sačuvali više vjere.

Socijalna reforma bez moralne ne će bijele rase spasiti od propasti. Ako savladamo kapitalizam, ostaje imoralizam, ne će biti ništa bolje! Rješenje je u etičko socijalnoj reformi, u reformi duha i ustroja evropske družbe. “

Pisac ovih, ovako jasno iznesenih izvoda dobro vidi, gdje je korijen suvremenog zla. Mi nemamo s te strane njegovim izvodima ništa prigovoriti. Ali on ne vidi, kao ni toliki drugi, zvijezde spasa... Zašto? Jer mu je kršćanstvo tek jedna historička, ljudska pojava kao judaizam, budizam, ili islam... On strepi, da će se ono potpuno rasuti, a s njim i kršćanski nazor o svijetu, pa teži za novim boljim “nazorom o svijetu“...

Nema vjere. A nema ni znanja o historičkoj misiji kršćanstva. Ne pozna Crkve. Nikad nije čuo ili barem nije razumio onih Kristovih riječi: “...na toj stijeni sazdat ću Crkvu svoju i vrata paklena ne će je nadvladati!“ (Mt. 16, 18).

IV. Etički pokret i etička kultura

Duševna obnova - Etika i kultura - Kantova etička teorija - Pokret za etičku kulturu

1. – Oni, koji vide kaos, bezdani vrtlog ovoga savremenog života, koji u neku ruku i predosjećaju svu grozotu jednog nečasnog i neslavnog konca ... još nemaju snage da rastvore oči i prime svjetlo, što ga kršćanstvo nosi sa svojom pojavom Krista. Ne mogu da se za nj odluče. Kolebaju i konačno se od njega odvrćaju, nastojeći, da bučnim izjavama uguše svaki unutarjni glas, što se za njim javlja.

A ipak ih nešto naprijed kreće ... I oni studiraju psihu čovjeka, rastvaraju sve i najmanje pojave njegovog individualnog života i u njemu traže sredstvo, kojim će se oduprijeti smrti i rasulu. Glasno govore, da čovjeka treba preporoditi. Učiniti ga dobrim, plemenitim. Od svih mana očistiti njegovu nutrinu, pa ga dovesti do jednog stupnja etičkog osjećanja i djelovanja, na kojem će se proćutati sreća u njemu samome i okolo njega. Treba, vele, zaustaviti čovječanstvo pred provalijom, u koju srće ... treba ga privesti k poštovanju savjesti, učiniti boljim, nego što se evo ukazuje na svim linijama. Treba ga spasiti ...

Ali – vele – bez kršćanstva, naročito katoličkog kršćanstva; što više, bez religije uopće! Preporoditi ga etički, ali bez kršćanskog morala! Bez zapovijedi Boga, a pogotovo Crkve. Iz njega samoga, iz čovjeka.

“Na plavom polju u obliku elipse izlazi Sunce. Svjetlu vedrinu prelijevaju tople zrake i ožaruju čitav svemir. Tamo, gdje se najviše spuštaju u žarkim bojama sunčani vidici, plamte u zlatnom sjaju jednostavne i uzvišene riječi – ‘Budi čovjek!’

Čitav kozmos postaje na taj način shvatljiv, a sav misterij svijeta i života dobiva jednostavno svoje rješenje. “

“Ono sunce jest um, plavo i vedro polje – srce, a tople i svijetle zrake – ljudski napori i djela“.

“Budi čovjek! To je suština svih vjera, simbol svih filozofija, najviša težnja svih duhova... Riječ čovjek uključuje vratak svih kreposti i vrlina, pa biti čovjek, postati čovjek znači najveće djelo i najviši zakon svijeta: Konačnu svrhu vasselene. “

U jednom se pokretači preporodne akcije slažu: ima se sva pažnja obratiti duši čovjekovoj. Život ima smisla samo onda, ako se svlada materijalizam. Zato ima biti idea čovječanstva: dobrota i ljubav, milosrđe i plemenština duše. Dobrota kao dominantni motiv stoji na prvom mjestu.

Dakle, etički ciljevi! Poprimajući pak opće usvojene ideje o prosvjetnom idealu čovjeka, o kulturnom njegovom razvojnom usavršivanju postaju ove dvije značajke: kultura i etika osnovnom notom čitavog ovog preporodnog nastojanja.

Prof. dr. Jodl označuje taj cilj ovako: “Mi ćemo da pokušamo učiniti djelotvornom misao humaniteta na najvišoj osnovici i po njoj samoj. Ne ćemo nikakove izvjesne dogme, nikakovog jednoličnog naučnog sistema, nikakovog određenog statuta da nas skupa drži ... Jedino vjera, da je moguće i da je potrebno trajnim uzajamnim djelovanjem čovječje volje i razuma dobro unaprijediti, surađivati na blagostanju i napretku čovječanstva – ta će nas vjera držati na okupu...“

To je dosta jasno rečeno: religija kakugod je uzeli, svaka ima svoje dogme, svaka je zaokružena u jedan sistem. Ima i svoje vrste statute i ceremonije, različne znakove i praktične vježbe, po kojima se pripadnici raspoznaju i međusobno oduševljavaju. Svega toga nemaju i ne će da imaju preporoditelji čovječanstva na bazi humaniteta.

Oni zato ističu dvije odlike čovjekove: razum i volju kao jedine nosioce sveg ljudskog napretka, snage i etičke vrijednosti. To je naoko sasvim tačno. Čovjek

nema drugih jačih i odličnijih svojstava svoje naravi, nego što su razum i volja. Primjetiti valja odmah, da preporoditelji ne govore o slobodnoj volji, nego samo o djelovanju volje. Gotovo od reda svi oni zastupaju mišljenje, da čovjek ni nema slobodne volje, a ne uviđaju, da tim prestaje za praktičan život svaka rasprava o dobrom i zlom djelovanju, jer nema razlike između dobra i zla, ako nema slobode. I razum ima prevažnu ulogu u moralnom našem djelovanju. Istina, da on kazuje, što je dobro, a što zlo, pa prema tome prokazuje put, kojim u životu na činu valja poći. To je savjest prije djela ... glasnik onoga, koji je svoju volju usadio u našu narav.

Ali ni toga preporoditelji ne priznaju. A ako toga ne priznaju, nijesu u stanju da istumače: zašto mora čovjek da sluša taj svoj razum i ako hoće etički da radi, zašto ne smije, da mu se opre.

Sve njihovo glorificiranje uma nema smisla, ako mu se ne da jedan tumač, koji može da zadovolji stavljenom pitanju. To je doduše već znanstvena etika, a etička društva po Jodlovom izlaganju imaju da budu tek: posredni djelotvorni faktor između znanstvene etike i života.

Jasno je dakle, da etička društva ne će da imaju posla s religijom.

Etika dakle bez religije... čista čovječanska etika!

2. – Kao izvor idejnog izgrađivanja služila je filozofija. Ona nakon reformacije u 16. vijeku naročito željom kida veze religijskog naziranja s filozofskim za onda ustaljenim mišljenjem. Ideja, da čovjek u etičkom obziru potpuno osamosvoji, da ne bude u svom etičkom naziranju i djelovanju ni od koga drugoga ovisan, nego o samom sebi, zapravo o onom, što sam sebi kao normu propiše, ta je ideja samo nastavak onog sistema, što ga je reformacija u svoje vrijeme začela. Racionalistički princip: apsolutna sloboda, neovisnost, kako u idejnom, tako i u praktičnom životu, autonomija individua rodila je na etičkom polju: ćudorednom autonomijom. Filozofski joj je oblik u novijoj filozofiji dao najpregnantnije I. Kant, kad je napisao ove riječi: "Die Moral, sofern sie auf dem Begriff des Menschen als eines freien Wesens begründet ist, bedarf weder der Idee eines anderen Wesens über ihm, um seine Pflicht zu erkennen, noch einen anderen Triebfeder, als des Gesetzes selbst um sie zu beobachten ... Sie bedarf also zum Benut ihrer selbst keineswegs der Religion".

U pitanju snošaja etike i religije, Kantovo je stanovište ovakovo: "Područje ćudoređa spada u filozofiju. U filozofskoj se spoznaji može poći dvojakim putem: ili iskustvenim (empiričkim) ili apriornim (neempiričkim)". Kantova nauka o ćudoređu polazi ovim potonjim putem t. j. apriornim, neempiričkim.

Razlog: Naša svijest nam jamči, da moralne norme, koje ravnaju našom voljom i koje ju određuju, da čini ovo ili ono, imaju karakter bezuvjetne nužnosti. Naša svijest naime ne svjedoči o popuštanju, kad norma brani koji čin. Brani ga u svakom pogledu i ne da isprike.

Iskustvo je pak uvijek pojedinačno. Nikad ono ne pruža zakona, koji bi bili apsolutne vrijednosti. Iskustvom dakle ne ćemo utvrditi ni upoznati te bezuvjetne

nužnosti: A jer je ona po svjedočanstvu naše svijesti tu, valja poći od nje drugim putem ... Zato se eto spoznaja moralnog reda osniva a priori na čistom umu, t. j. moralna nauka spada na metafiziku.

Ta je moralna nauka da kritički ustanovi odredbeno počelo, po kojem se luče naši čini u moralno dobre i zle. Iako pojedinac lako saznaje, što je dobro, a što zlo, filozofska spoznaja ima da ispita ovu svijest, da povuče granicu između onoga, što je empiričko i onoga, što je apriorno.

I sad Kant izvodi iz pojma dužnosti norme, koje opredjeljuju i određuju moralnu vrijednost našeg djelovanja.

Zašto baš iz pojma dužnosti? Zato, veli, jer svako djelovanje, koje se u moralnom pogledu naziva dobrim, stoji u nužnoj svezi s pojmom dužnosti. A dužnost znači: Ako smo prisiljeni, da neko djelovanje smatramo kao nužno u tom smislu, da bi ga svaka umna volja, u koliko je umna, morala izvesti, tad je s ovim djelovanjem spojena pomisao općenitosti i nužnosti.

Iz toga dakle, što nam se ukazuje i nužnim da to činimo i općenito važnim, ne samo za nas, nego i za druge, nastaje za nas dužnost, da čin izvršimo. Razlog dakle, zašto je ovaj čin moralan, jest: baš ona općenitost i nužnost, koja za volju znači objektivni zakon: kategorički imperativ!

Prema tome ne upliva na moralnu vrijednost sadržaj tog zakona, niti nakana, s koje se čin izvodi, nego jedino zakonitost djelovanja, općenitost i nužnost.

Volja nije drugo nego praktički um. Kad na nju ne bi ništa drugo uplivalo, nego samo um, onda bi ona izvađala samo takove čine, koji bi bili savršeno dobri. Ali na nju uplivaju i drugi motivi: subjektivna poticala. Na te motive se ništa ne obazire onaj objektivni umstveni princip, nego kategorički zahtjeva djelovanje bez obzira na ikakovu težnju za ciljem. Kategorički imperativ izriče: maksime djelovanja moraju biti podobne, da postanu objektivni zakoni! On određuje dakle djelovanje bez ikakvog obzira na empiričke uvjete, pa zato ne može ni sadržavati ništa drugo, nego puku zakonitost djelovanja.

Otuda slijedi po Kantovom umovanju, da je određivanje volje, samoodređivanje ili samozakonodavstvo. Ona ne smije ići za empiričkim svrhama. Za njezinu moralnu vrijednost ne smije odlučivati zakon, koji bi se osnivao na svrhama izvan volje. Odredba bi takovog zakona vrijedila samo hipotetički, a ne kategorički. Volja je umnog bića podložna moralnom zakonu upravo zato, jer je autonomna t. j. jer si sama postavlja zakon. Najviši moralni princip jest dakle i može biti samo autonomija, dok se u heteronomiji ne može osnivati apsolutna čudoredna vrijednost. Formalna dakle oznaka čudoređa jest autonomija. Čitava etička teorija Kantova izvija se sada ovim putem: Autonomija je temeljni princip: praktični um ne može da provodi moralni zakon, da opravdano i s uspjehom teži k najvišoj sreći, ako nema za to zbiljskih uvjeta... Samo spoznaja ne dostaje. To i Kant priznaje. Teoretsko umovanje nosi karakter apriornosti subjektivnog znanja i po njemu nikad do realnog cilja, Zato, veli, za praktičnu izvedbu moralnog zakona valja pretpostaviti

opstojnost Boga... On opstoji baš zato, jer drugačije nije moguće polučiti sreće i blaženstva. Znači dakle po Kantovom umovanju: da je religija samo jedna karika u nizu postulata praktičnog uma. Ne osniva se dakle moral na religiji, nego obratno: religija na moralu.

U tom i jest bitna razlika između Kantovog i skolastičkog t. j. kršćanskog shvaćanja odnosa između etike i religije.

Njegova je etička teorija prilagođena čitavom njegovom sistemu: Jedno je teoretska spoznaja, a drugo je svijet izvan subjekta. Među njima nema realne veze, niti ikakova teoretska spoznaja može da ima kakove vrijednosti za taj svijet.

A to je s temelja krivo. Čitavo je Kantovo umovanje pogrešno, kako znate: jer u "Kritici praktičnog uma" spasava ono, što je "Kritikom čistog uma" razorio. Logički strogi izvodi doveli bi k nihilizmu...

A u našem pitanju evo zašto ne valja njegovo umovanje: Ne gledajući na izvode, kojima Kant dolazi do temelja etike: principa autonomije, valja se pitati: Po čemu sam ja dužan da slušam odredbe praktičnog uma? Ne moram li biti najprije na čistu, da te odredbe imaju solidan temelj?

"Zapovijed dakle ne može zbiljski opstojati, odgovara dr. S. Zimmermann, a niti je možemo spoznati, ako se ne pretpostavi opstojanje svih uvjeta, koji se iziskuju za izvedbu zapovijedi. Prema tome, ako je opstanak božji neophodni uvjet za ostvarenje najvišeg dobra, tada ovo ostvarenje postaje za nas moralna obveza tek nakon, što smo teoretski upoznali božju egzistenciju. Bez ove teoretske sigurnosti o božjem bitku, nema kategorički zahtjev (da ostvarujemo najviše dobro) nikakove vrijednosti, već je posve neosnovana pretpostavka".

Kantovo je načelno stajalište valjalo istaknuti, da se vidi gdje je u novije doba temelj onako odlučne težnje, da se etika dijeli od religije.

3. – Ta je ideja našla jako odziva među filozofima. Ne samo to. Alfred Fouillée, uvaženi francuski filozof, misli, da je neovisnost morala od religije – jedna tačka, u kojoj se svi filozofi slažu, pa ma kojoj filozofskoj struji pripadali. One, koji te misli ne prihvaćaju, naziva nevrijednim imena "filozof".

Ima Fouillée dijelom pravo... Nema gotovo filozofa u modernom našem intelektualnom zapadu, ako ne stoji izričito na kršćanskom stanovištu, koji ne bi usvajao ove teze. Zar možda zato, jer bi ona svojom evidentnošću silila na to, da je prihvatimo? Ne, nego zato, što je duh moderne filozofije otrovan, njezini putevi zasjenjeni, a njezini poklonici, mnogi barem, zaslijepjeni. Jedva se u novije doba javljaju pojedinci, koji smažu snage, da se kreću izvan onih zasjenjenih kantovskih puteva i da samostalno kroče k upoznavanju istine.

Bez čudorednog poretka u društvu, dakle bez morala, nema društvu opstanka. To svi priznaju. Oni dakle, koji su se u svom mišljenju otuđili ideji Boga, traže kako da spase moral bez njega i njegovih obveza. Stvaraju tako etiku i moral bez religije. Zanosе se za etičkom kulturom, izdižu čovjeka, glorificiraju njegove sposobnosti, a u svemu ipak osjećaju jednu slabost svojih pustih fraza, praznih riječi...

Kršćanstvo je preporodilo svijet. To je historijska činjenica, koju valja priznati. Svi pokušaji izmicanja ništa ne koriste. Historija se ne da patvoriti. I ono što se patvoreno drži jedno vrijeme: palo je... Držalo se jedino zato, jer nije čitava historijska istina potpuno bila poznata.

Kršćanstvo je religija. I kad mi tražimo preporod modernog društva na temeljima kršćanstva, tražimo, da se vjeri u društvenom životu dade onaj položaj i poštovanje, što ga ona kao najjači faktor zahtijeva.

Ali, tu se sukobljujemo s duhom moderne kulture. On ne će vjere, jer ne će kršćanstva. A kršćanstva ne će, jer ne će Krista. Još, još ... Krista, kao najmudrijeg i najidealnijeg čovjeka, ali nikako kao božansku osobu.

Nastaje otimanje o njegovu baštinu. Njegovoj etičkoj nauci poklanja se Tolstoj i cio niz velikih umova. Ali oni biraju. Ono, što im se sviđa, primaju i hvale, dok se na cjelokupnu Kristovu nauku, kao jedinstven sistem, ne obaziru.

Ne trebaju Kristove religije, ali trebaju njegovu etiku. I mjesto religije postavljaju etiku.

Ona postaje po njihovom idealni cilj svih težnja čovječanstva, spas našeg rasklimanog društvenog života. Filozofija ju je odijelila od religije samo zato, da može barem na oko upravljati ljudska srca k onim visokim idealima, kojima je religija doista upravljala duše ljudi. Oštrice su etike bez religije naročito uperene proti Crkve i one filozofije, koja postavlja i dokazuje tezu, da u životu nema etike bez religije.

To se nastojanje za izgradnjom etike bez religije izvilo u sistem t. zv. etike kulture.

I obratno: sistem jedne religije, koja negira dogme i kult, a sa devizom za čudorednim autonomnim preporodom, to je etička kultura.

Jedan sistem dakle, koji razvija barjak za pobjedom etičkih principa, naglasuje težnju za moralnim preporodom društva i pojedinca, ističe samilost, ljubav, trpljenje i suosjećanje za bližnjega, ali podjedno izrično otklanja svaki vez s vjerom ili s motivima vjerskog karaktera.

Takav je pokret stao da razvija svoje djelovanje i u našim stranama. Dirigiran je iz Sarajeva od g. Miljenka Vidovića.

V. Historijski podaci

*Hobbes – Comte -Paulsen - Wundt - Društva za etičku kulturu -
Felix Adler - G. v. Gizycki -Dr. W. Förster*

1. – Čitavo je moderno filozofsko mišljenje stajalo do naših dana najviše pod uplivom Kantovog duha. Iako je ideja neovisnog morala starija od Kanta, opet se od Kantovog nastupa ta misao smatrala postulat modernog mišljenja. Pozivom na Kantov autoritet izrađivala se etika bez religije, kao usvojni filozofski sistem. Naročito u njemačkoj filozofiji, koja je sebi osvojila prvu riječ u povijesti filozofije novoga doba.

Od vremena je reformacije prošlo gotovo jedno stoljeće dok je prvi Th. Hobbes (1588-1679) u svojim djelima izrično odijelio moral od religije. Njegovo je međutim mišljenje u ovoj stvari toliko osebujno, da nije moglo imati jačeg utjecaja. Za nj je ishodni etički princip država. A s ovakvim se načelom ipak nije dalo prodrijeti u jačem stilu.

Veću važnost ima pozitivistička filozofija Comtesova (1798-1857). Šta više, ona je po svom akcentuiranju najvećeg pozitivnog fakta: "čovječanstva" ("Le grand être") i danas jedna osnovna ideja tog pokreta. Čovječanstvu ima da se pokloni pojedinac, njemu da posveti svoje energije; za čovječanstvo da živi, da se žrtvuje. Religiju je humaniteta stvorio pozitivizam, u njoj je i najviša moralna zasada uključena. Etika je tako jedan dio religije humaniteta.

Odonda je laička etike mnogo obrađivana. Nakon Kanta se niže cio niz u povijesti filozofije važnih imena, što sad prigodice, sad ex professo raščinjaju ovaj predmet i pokazuju, kako se ima shvatiti etika neovisno od religije.

2. – Pogledajmo malo iz bližnjega nazore Fr. Paulsena. On konstatira historijske činjenice: da je naročito na starijoj razvojnoj skali pojedinih naroda vjera i moral u uskom savezu; da su zapovijedi jednog i drugog gotovo jedinstvene, a pobožnost i čudoredna čestitost, da se skoro istovjetuju. Vanjski je razlog tome s jedne strane svećenički ceremonijal, strogo i tačan, a s druge strane srodnost vjerskih i moralnih dužnosti: svladavanje svoje volje, poniznost, priznavanje autoriteta. Unutarnji razlog zapaža Paulsen u čežnji ljudske volje za savršenim.

Pa ipak i on zauzima stav, da moral ne mora imati veze s religijom; da se i život može tako odvijati bez obzira na lično naziranje o svijetu i životu. A to zato, jer su moralni zakoni naravni zakoni ("Naturgesetze") u tom smislu: što na njima počiva razvoj života. Oni vežu i ateistu i materijalistu jednako tako kao i vjerskog idealistu.

I dalje Paulsen ispravno opaža: "Svatko sudi o svijetu i životu po iskustvima svog vlastitog života, pa će život idealiste dati vjeru, koja čudesa stvara, a život će materijaliste ostati nizak, jer mu je volja takova, a vjera nikakova". To svoje razmatranje o vjeri i njezinoj snazi za život, o idealizmu i samoprijegoru završava Paulsen ovim rječima: "Vjera u Boga odgovara unutarnjoj najdubljoj potrebi ljudske duše. Povijest se čovječanstva ne da ni zamisliti bez vjere u Boga. Tim je ujedno dan odgovor na naše pitanje: Čudorednost i religija spadaju nerazdruživo zajedno. Čudoredna volja, čuvstvo što vrije čudorednim idejama rađa svagdje i svuda bilo pod kojomgod formom jedno religiozno naziranje".

"Na tom ne će ni budućnost ništa promijeniti. Ona može izmijeniti forme religijskog života, ali religija sama, poštovanje i pouzdanje k onom, što je iznad nas, ne će nikad izumrijeti..."

Zar ne, krasnih li riječi? Možemo li mi ljepše uznositi snagu vjere u Boga i njezinu silu u dušama ljudskim?

Ali što hasni, kad taj isti Paulsen odmah na slijedećoj strani piše, da je vjera u Boga kao u jedno biće izvan svijeta “na umoru i nikad više ne će oživjeti“. Bio monoteizam bio politeizam: dok smatra božanstvo kao realno biće izvan svijeta vodi k ateizmu. Zato pogledi sa ovakovim pojmom o vjeri, nikako ne mogu pogodovati ispravnom shvatanju o etici. Kada je pojam religije pogrešan, nemaju ni misli o etici, koja je po Paulsensu “nerazdruživo“ vezana uz religiju, nikakove stvarne vrijednosti.

Eto do kakovih neharmoničnosti dovodi zabluda. Kod Paulsena se to više osjeća, jer on inače ima otvoreno oko za život, njegovu ozbiljnost i borbe. “Bit je religije u čuvstvu poštovanja pred neizmjernim iz čega izvire naš život, i kamo utiče... Osjećaj da je neizmerno: nešto, u čem raste i klije naš vlastiti život i nastojanje kao trajni dio njega samoga“.

Ovakav dakako pojam o religiji, vjerujemo, ne će nikada izumrijeti. Ali mi odlučno poričemo, da čovječanstvo može imati od njega korist. Pojam religije mora biti vezan na stvarnost, konkretno biće, inače ostaje magloviti zanos, fraza i produkt fantazije, koji može svatko natezati kako hoće.

3. W. Wundt hvali Schleiermachera, što je kao jedan od njemačkih teologa imao kuraže, da odijeli moral od religije, pa svakom pojedinom dodijeli njegovo vlastito područje. Zabacuje Kantovu moralnu teologiju i filozofiju i konstatira, da je dioba provedena samo za svrhe djelovanja, a nipošto za motive, pa da je čudoredno poimanje u tom smislu vazda vezano s religijskim. I on dakle sjedinjuje etiku s religijom kao i Paulsen: ali jednako mu religija nije ništa drugo, nego skup psiholoških fenomena: raznovrsni pojavi predočbenih slika i čuvstava kod pojedinaca i kod naroda.

E. v. Hartmann provodi Kantovu etiku na svim linijama. Njemu je štoviše religija tek nešto idealno: ne doduše u formi pomišljanja, nego unutarnjeg osjećanja. Ona se može realizirati jedino na polju čudorednosti. Ona je kruna sveg našeg etičkog nastojanja.

Među pristaše ovog nazora o diobi etike od religije valja osim spomenutih filozofa navesti još H. Höffdinga, A. Döhringa i R. Münsterberga.

Karakteristično je pisanje Maxa Nordau u njegovom znanom djelu: “Konventionelle Lügen“ još u godini 1884., gdje on kao causer najljepše ilustrira mentalitet inteligentnih krugova pred četrdeset godina pišući: “Religiozni je moral samovoljan, površan, gotovo nemoralan... Njegovi su motivi: strah, korist, nada na rajsko veselje ili bojazan pred vražjom sumpornom vatrom... To je moral za egoiste i strašivice, a naročito za djecu, koju možeš stjerati u red prijetnjom sa šibom ili kakovim obećanjem...“

Odavde vidite pod kakovim su se vidom stale unositi ideje o neovisnom moralu među šire slojeve.

Dok su filozofi pertraktirali ovo pitanje s različitih svojih stajališta, nije ono još u praktičnom životu imalo velikog odziva. Ali nije ostalo kod samog teoretskog

filozofskog raspravljanja, nego se pošlo propagandističkim putem. Konačno: to je i pravo. Ideje imadu samo toliko pravo na opstanak, koliko pokazu sposobnosti za život.

4. Teoretski je osnov za etiku bez religije bio izgrađen. Da se i u životu provede etičko poboljšanje ili preporod društva na principima i po metodama, što ih je racionalistička filozofija osvijetlila, provele su se organizacije, stvarala društva, sklapali savezi, izdavali organi, što će podržavati idejni život osnovanih društava. Priređivali kongresi, disputiralo, oduševljavalo... sve dakle u stilu jednog pokreta s religioznim alurama, koji hoće da stekne pristaša...

Prvo je društvo za etičku kulturu osnovao god. 1876. u Americi Felix Adler, profesor na sveučilištu u New-Yorku. Slična društva nastadoše zatim u Filadelfiji, Chicagu, pa se god. 1887. složiše u savez društava za etičku kulturu. Uz prvog Adlera valja spomenuti kao preteče pokreta: Stantona Coita i M. Mackintyre Saltera, te Wenera Fite. Djela je njihova na njemački preveo G. v. Gizycki. Prvi pak počeci provođenja praktičnog laičkog moraliziranja padaju u Francuskoj u osamdesetim godinama prošlog stoljeća... pred kakovih četrdeset godina. Zakonom od god. 1882. izbačen je ondje vjeronauk iz škola. Od godine 1886. smiju ga podučavati samo laici učitelji. Mjesto vjerske obuke stupa etička obuka t. zv. "Instruction civique". To je djelo ministara Paul Berta i Jules Ferrya.

Iste godine 1882. raspisuje u Njemačkoj društvo "Lessing" nagradu za jednu popularno-znanstvenu knjigu, u kojoj će biti izloženi čudoredni zakoni isključivo na nedvojbenim činjenicama naravne spoznaje. Od 65 radova odnese nagradu djelo "Grundzüge der Moral" od G. v. Gizyckija, za onda privatnog docenta na sveučilištu u Berlinu.

Njegovo je djelovanje bilo od sada naročito posvećeno ovoj propagandi. Misli, koje su ga vodile, jesu ove: U vrijeme, kad religijsko vjerovanje gubi svoj upliv u širokim krugovima, praktična je potreba za jednom naukom o čudoređu, koja će stajati na vlastitim nogama... i koja će biti ne teološka i autoritativna, nego svjetska i znanstvena..., t. j. osnovana samo na umu i iskustvu. Država treba da nadomjesti u javnim školama nauk vjere naukom o moralu, neovisnom od svakih transcendentih pretpostavki, a religijska kultura nek bude prepuštena čisto privatnoj familijarnoj inicijativi.

Po ovom vidite, gdje je korijen i onom savremenom teženju naših liberalnih krugova za izbacivanjem nauka vjere iz naših škola.

U svom glavnom djelu "Moralphilosophie" razvija Gizycki ove ideje: "...moralno je odgovoran samo svatko sebi. Najviše i jedino sveto jest naša savjest. Čovječanstvo skida moral s neba na zemlju... ono, što je najviše u naravi, to je u čovjeku... da je samostalan. Pa makar da mu ne zapovijeda što god kakav bog i kakova narav... njegova mu savjest dovikuje kao zapovijed: Podaj svom životu čudorednu svrhu (Gib deinem Leben einen sittlichen Zweck!).

U Njemačkoj je prvo etičko društvo osnovao god. 1892. isti profesor Adler. Predsjednikom toga prvog društva bude profesor Dr. W. Förster, otac glasovitog suvremenog pedagoga. Prof. Gizycki počne s izdavanjem časopisa "Mitteilungen der deutschen Gesellschaft für etische Kultur", koji se od god. 1893. prozove "Ethische Kultur". Od poznatijih imena staviše se odmah od početka u redove ovog pokreta profesori Jodl (Prag), Theob. Ziegler (Strassburg), Al. Riehl (Freiburg).

Već u augustu 1893. drži ovo prvo društvo svoj prošireni sastanak u Eisenachu za unapređenje i širenje etičke kulture. Osniva Akademiju za etičku kulturu, nabacuje ideju za osnutkom internacionalnog etičkog saveza. God. 1896. na internacionalnom etičkom kongresu u Zürichu bude osnovano stalno sekretarsko mjesto etičkog saveza. Prvi je generalni sekretar bio prof. Dr. Fr. W. Förster, spomenuti suvremeni pedagog. Tome se internacionalnom etičkom savezu priključila Amerika, Engleska, Njemačka, Austrija, Italija i Švicarska.

Sad ćemo u glavnim potezima dati karakteristiku ovog etičkog pokreta prema izjavama samih njegovih glavnih ideologa.

VI. Osnovne crte sistema

*Ni religija, ni filozofski nazor - Praktično dobro djelovanje -
Kantov kategorički imperativ - Naravne čovječje sposobnosti*

1. U pravilima prvog engleskog saveza etičkih društava stoji, da im je svrha: oplemeniti moralni život članova i društva, kojemu oni pripadaju i to: bez obzira na teološko i filozofsko naziranje.

U jednom cirkularu, što ga je W. M. Salter sastavio, za propagandu, ovako se karakteriše: Etički pokret nema nikakove ispovijesti vjere i ne naučava nikakove religije, u koliko se pod religijom podrazumijeva izvjesna predočba o Bogu. On se ipak ne stavlja u nikakovu protimbu s religijom. Njegovim je članovima i govornicima na konferencijama slobodno, da si usvoje kojegod religijsko stanovište, koje im se čini najpametnijim. Neki zato od njih misle, da je etika religija, u koliko je pošteno moralno djelovanje sredstvom, da veže konačnu dušu s beskonačnim bićem. Drugi su opet potpuni sekularisti... Vez, koji članove veže nije u kakovom izvjesnom teološkom nazoru ili teoriji, nego u praktičnom moralnom cilju

O cilju etičkog pokreta ovako govori prof. Adler: Da li tkogod ima vjeru ili nema, to je bez važnosti obzirom na pravedno djelovanje. Nema nekog filozofskog nazora, na kojemu bi počivalo etičko gibanje. Ono se ne osniva niti na Spence-rovom, niti na panteističkom, a niti na materijalističkom sistemu. Etičko gibanje govori jednostavno: Čini pravo iz razloga, kojeg držiš za pravi ili ispravan! Naš program ima samo jednu jedinu tačku: praktično dobro djelovanje.

2. A sad evo u čemu je to djelovanje: Ono znači za budućnost novo stanje, osnovano na pravednosti; novi društveni red, u kojem ne će manjina na račun

muke i bijede većine ići za bogatstvom, nego gdje će svi moći voditi jedan potpuno čovječji život. Ono znači za budućnost novi zakon čistoće u odnosu obaju spolova, zakon čistoće u braku i izvan braka: potpuno shvatanje dužnosti muža prema ženi, novi pojam o položaju i časti žene. Novo poštovanje prema djetetu, novi odgoj... novu savjest... novo srce...

Salter veli: Svijet je već umoran od slušanja o kraljevstvu nebeskom. Uspostava prava i pravednosti, te sreće čovjekove na ovom svijetu, to je temeljna misao nove religije.

Društva za etičku kulturu hoće: "...ono, što je svima dobrim ljudima zajedničko... da probude i da ojačaju... Obzirom na tu svrhu slijede etička društva princip široke susretljivosti sa svim religijskim predodžbama. I naprama ovim ljudima, koji s crkvom drže, ali ipak priznaju, da ima nešto, što veže srca, neovisno od svakog vjerskog priznanja stoje ona u prijateljskom stavu. Samo se prema principijelnoj intoleranciji drži neprijateljski... On smatra neprijateljem svakog ljudskog društva onoga, koji ćudorednu čestitost i socijalnu vrijednost ljudi mjeri po svojim vjerskim predočbama."

"Etičko društvo drži, da je bitno na svakom čovjeku: ne njegov odnošaj prema Bogu, nego prema čovječanstvu."

"Radi se samo o tom, da se ostvari smisao, što je je pred sto godina izrekao Kant, kojemu se kategorički imperativ vidio kao čvrsta stijena, na kojoj je osnovana sva religija i sva filozofija. Radi se o tom: da se i izvana udruži ono, što je davno udruženo jednim nevidljivim etičkim vezom." "To udruženje hoće da u prvom redu potcrta čuvstvo dužnosti i odgovornosti, poštivanje ćudoredne snage, koju su toliki izgubili, naviku da se radi iz jednog središta, riječju: da potcrta nutarnje jedinstvo mišljenja..."

"Temeljni nazori slobodnih zidara bez sumnje su u veoma uskoj vezi s ovim nastojanjem, kojim čovječanstvo nastupa jednu novu i širu stazu mirnog sporazumijevanja"

Unatoč toga otvoreno se izjavljuje ovaj pokret za to, da se ne kida s crkvenim običajima, propovijedima, muzikom... jer su to potrebe čovječje duše, pa će se i tako doći do jasnog shvatanja pravih religioznih predočbi i oplemenjenja religioznog kulta...

Zato Adler u svom govoru u Berlinu kaže: Mi, barem mnogi od nas, smo izgubili staro svoje naziranje o svijetu. Na njegovo mjesto nije nastupilo – ništa. Pogled se na svijet i svemir zamračivao sve više... Mi nijesmo zato pod svaku cijenu anti-religiozni, nego gojimo uvjerenje, da se na putu etičke kulture može doći do jednog novog nazora o svijetu, do jednog religioznog osvjedočenja... No o tom mišljenju nije nipošto ovisan pristanak uz koje etičko društvo...

3. Još je jasnije i otvorenije ono, što piše prof. Jodl u časopisu "Ethische Kultur" od 1. 1. 1893.

“Mi ne navješćujemo nikakvog novog evanđelja, nego pjevamo staru pjesmu nad pjesmama – o čovječanstvu. Mi hoćemo da temeljne misli ćudoredne mudrosti navješćujemo ne kao objavu kakovog božanskog duha, ne kao zasade kakovog nadsvjetskog autoriteta, ne kao sredstva po kojima ćeš postati dionikom veselja na onome svijetu... nego kao jednostavnu zapovijed uma, onog čovječanstva, što je došlo do svijesti svog dostojanstva svog cilja i do sredstava, koja k njemu vode. Mi ne mislimo, da oslonimo svoje sile na drugoga, osim na snagu, što nam je odvajkada pokazuju iskustvo i povijest, živom i djelotvornom u čovječanstvu: na dobru volju, vođenu razumnom uviđavnošću. Mi priznajemo, da ništa ne znamo o tom: ima li za čovječanstvo kao takovo i za pojedinca u njemu, još zadaća i ciljeva, što sežu preko ovog zemaljskog života. Kakogod s tim bilo: i za to daleko doba... ne može nipošto biti bolje priprave, nego da se svagdanji život čovječanstva tako uredi, da se neizbježe teškoće u životu izravnavaju, svako pravo svoju potvrdu, svaka snaga svoj djelokrug nađe, a svaka bol barem svoju utjehu...”

Radi naročitog karakterističnog značenja za odnos pokreta prama religiji spominjem i ovo: Na sastanku je u Eisenachu govorio prof. Dr. Maass (Breslau) u svom predavanju o odnosu etike prama religiji. Naglasio je, da je potreban jedan božanski ideal... kao zadnji cilj, izvor i uzrok svega života i djelovanja našeg... Po njegovim izvodima nedostaju nam u životu tek obziri koristi... da čovjeka oduševe i trajno obvežu na etičko djelovanje.

Tomu se energično opro prof. Jodl uz odobravanje svijui! On je protiv ovih izvoda prof. Maassa rekao: Etiku je do sada vodila dogmatika. Ako mi hoćemo da imamo razlog svome opstanku – mi je moramo postaviti na neodvisni temelj. Ljude treba učiniti boljima, društvo valja ćudoredno preobraziti. S tim radom ne možemo čekati, dok se riješe pitanja: da li duh potječe od materije ili materija od duha... O posljednjim će metafizičkim pitanjima biti uvijek disputa... ali u jednom se možemo i moramo složiti: da sebe same učinimo etičkim ljudima, a društvo ljudsko isto takovima...

4. Kratko dakle ovako: ne brinimo se ništa za eventualni prekogrobni život. Živimo za ovaj... Da li onaj postoji ne znamo, ali živimo etički... Razlog? Jer je to tako lijepo i dobro... - i ništa više.

Da upotpunimo ovu karakteristiku, još ćemo spomenuti: Dr. Löwenstein u referatu “Akademie für etische Kultur“ rekao je ovo: Etički pokret hoće, kako znate, da konfesionalnu poduku u vjeri nadomjesti jednom etičkom podukom... neovisnom od ikakvog nazora o svijetu, a slobodnom od svake religiozne ili anti-religiozne tendence... Dr. A. Döring ovako: Mi ne težimo za ostvarenjem ćudorednih ciljeva, što se oslanjaju na našu nadnaravnu snagu, nego za takovim, što počiva na naravnim čovječjim sposobnostima. Mogućnost se ćudorednog odgoja uopće kod nas pokriva potpuno s naravnom mogućnošću...

Iz ovih nekih poteza vidite, za čim ide etički pokret, koji se pred par decenija razmahao po Njemačkoj.

A sad da ogledamo naš etički pokret, koga vodi g. Miljenko Vidović u Sarajevu.

VII. Vidovićev etički pokret

Ideja neovisnog morala - Ideja humaniteta - Religiozni indiferentizam - Ljudska sreća - Buđenje snaga - "Novi život" - Nesređenost i protivurjeđe - Mutno obzorje - Budistički ideal

Etički pokret gospodina Miljenka Vidovića pokazuje u idejnom pogledu i organizacijskoj strukturi jedno tačno nasljedovanje stranih pokreta za etičku kulturu.

1. - Trajno i odlučno naglasuje kao temeljnu tezu: etiku bez religije... dakle ideju neovisnog morala. . Autonomizam u pitanju ćudoređa u smislu izvoda Kantovih, a naročito najpoznatijih ideologa etičke kulture profesora Gizyckija, Jodla i Adlera.

Otud dakako slijede izvodi, što ih gospodin Miljenko Vidović usvaja, a nikako ne odgovaraju objektivnom tačnom opredjeljenju pojmova.

“Ćovjeka oplemeniti, podići i ćudoredno usavršiti; vezati ljude međusobno u ljubavi i izmjeničnoj pomoći; ostvariti u njihovim dušama kraljevstvo nebesko, i načiniti ljude savršenima ‘kao što je savršen otac nebeski’ – to je, veli gospodin Miljenko Vidović, po Kristovoj nauci glavna zadaća vjere.

Nema sumnje, da je i to zadaća vjere, ali je netačno reći, da je to glavna zadaća vjere. Baš odatle, što se smatra glavnom, dakle prvotnom i temeljnom njezinom zadaćom formiranje pojedinca u odnosu naprama drugim pojedincima, bolje u odnosu naprama društvu, potiče krivo poimanje i vjere i Crkve kao vjerske organizacije. Bitna je zadaća vjere odnos ćovjeka naprama Bogu, a ne naprama ćovjeku. To treba jasno i tačno reći. Dakako, da je ispravni odnos naprama ćovjeku kazalo, kojim se donekle može ispravnim kvalificirati i odnos naprama Bogu. Ali je krivo smetnuti s vida vrhovni princip, a uprijeti pogled samo na podređeni, t. j. na ćovjeka.

2. - Kako je glorifikacija ćovjeka i ćovječnosti u citiranom opisu profesora Jodla u časopisu “Ethische Kultur“ izrično istaknuto kao značajka etičke kulture, tako je i u člancima gospodina Miljenka Vidovića i njegovih saradnika u “Uzgajatelju“ to isticanje i obožavanje ćovjeka – upravo napadno. Istaknuto je to u odlomku iz predavanja Miljenka Vidovića: “Društvena dekadencija“ (str. 30.) i iz knjige gospodina Saliha Ljubunčića (str. 3.). U potkrepu citiram još niz ćlanaka iz “Uzgajatelja“ i “Novog ćovjeka“ i upozoravam na njih. I ta dakle ideja humaniteta poprimitljena je među osnovne nazore Vidovićevog etičkog pokreta. Nigdje ih, istina, izrično ne navodi, ama tačno iznosi, što oni zastupaju. Sve je, što gospodin Vidović piše i govori, prema njegovom govoru i pisanju protkano – etikom. Sad etika, sad moral... ali bez njih ni retka.

Koliko je to po sebi i dobro i simpatično, toliko je bez sumnje nužno, da smo na ćistu s pojmovima ovakovog znaćenja. Vidovićeva je etika u svojoj zamisli ona

Kantovska: jedan diktat čistog uma. Zapravo još jednostavnija obveza: motiv čovječnosti Comteove pozitivističke filozofije, koji nalazi izražaj u devizi njegovog pokreta: Budi čovjek! S religijskim pojmom nema ona, po izričnom njegovom naglasavanju, nikakove veze. Ono, što je ipak ovdje ondje u "Uzgajatelju" i "Novom čovjeku" izneseno, gdje se dovodi etika u vezu s religijom, nije od Vidovića, nego od nekih saradnika.

Njegova se etika omeđuje samo na odnos čovjeka prema čovjeku. Dakle neka socijalna etika. Koliko kao takova ima veliku važnost za život, pa je doista treba i propovijedati i provoditi, toliko je ona sama za se, ako je od Boga i religije odalečite, kao odsječena grana... Kao biljka, kojoj ne dotječe hrana u dostatnoj mjeri, jer nije u potpunoj vezi s majčicom zemljom...

3. – Iz nazora neovisnog morala slijedi potpuni indiferentizam naprama religiji... odnosno jedno stanovište, koje hoće, da svim religijama bude jednako srdačno raspoloženo. To bi se raspoloženje u konkretnom obliku kao psihičko stanje pojedinca, možda još dalo razumjeti. Ali se ono logički ne može ni utvrditi ni opravdati. Ono mora dovesti do protuslovlja.

I zato nek vas ne čudi, da u člancima, što ih publicira "Uzgajatelj" i "Novi čovjek" ima toliko raznolikog mišljenja u iznesenim nazorima, toliko oprečnih stanovišta, toliko kritičkih neispitanih teza, nastranih i znanstveno potpuno objektivno nedokazanih tvrdnja, da je sadržaj tih dvaju časopisa jedan nesređeni leksikon, a nipošto jedan sistem zaokružen i izgrađen... Sistematski ne iznosi svoje mišljenje ni gospodin Vidović, dok mnogi drugi, izgleda, nijesu ni u osnovnim pojmovima na čistu: nije im jasno što zapravo hoće i za čim ide Vidovićev etički pokret.

Sa stajališta, što ga teoretičari zauzimaju u pitanju religije, moglo bi se ovo razumjeti samo u čisto religioznim problemima. Kad je svakom slobodno u pitanju vjere zauzeti ono, što mu se baš hoće, nije čudo, da se ispoljuju toliki oprečni nazori.

I u tom indiferentnom stajalištu prema religiji Vidovićev pokret točno slijedi svoje njemačko-američke uzore. Sve su religije jednako vrijedne i jednako dobre. U različnim se varijacijama povraća ova misao. Miljenku Vidoviću je religija u "apsolutnom" smislu najveće dobro čovječanstva. Ali – samo u "apsolutnom" smislu. A jer takove religije u apsolutnom smislu u životu ljudi nema, nema ni najvećeg dobra. Ono, što ima, to je izvjesna religija, n. pr. kršćanska, vezana nužno po ustavi samoga Krista na Crkvu. O takovim pak konkretnim religijama ima gospodin Vidović riječ: "da su vjekovima ostavile čovjeka duševno surovim i moralno niskim i tako najzad izgubile svoju izvornu ljepotu i postale suviše u društvu". "Šta su učinili crkva i sveštenstvo da čovjeka prosvijetle, oplemene i moralno podignu?... Crkva i svećenstvo išli su obratnim putem... i gušili svaki pokušaj pridizanja i osvješćivanja naroda... nastojali, da zadrže narode u dubokoj tami i neznanju... kako bi na taj način lakše povrijeđivali Kristove principe..."

Salih Ljubunčić u čitavoj knjizi: "Vidovićeve škola", u kojoj prikazuje ovaj pokret, nigdje izravno ne zauzima stajališta prama religiji. Ni na str. 86., gdje dosta oštro piše, kako treba kidati s onim, i što su stoljeća tovarila na dušu našeg naroda, čime su je zarobljavali... i okivali u teške negve. "Uzgajatlj" ne ide za tim, da nastavlja na svemu onome, što su "propovijedi, tradicije godinama i godinama u dušu ubrizgavali, nego najpre da mnogo toga poruši i uništi, pa tek onda iznova da gradi..."

I kad naročito naglasuje, da oni žele "osloboditi dušu svih nakaza", da "laž zamijene istinom", da "mjesto mržnje posiju ljubav", da u život neznanja i zabluda unesu saznanje istinskog poziva čovjeka – onda je to u vezi s naprijed istaknutim propovijedima i tradicijama prilično jasno, na što se ima odnositi i kog ima pogoditi...

Izrično se ovo indiferentističko stanovište ističe u "Novom čovjeku". "Naš pokret nije nikako religijsko-sektarski pokret, već pokret novih pedagoško-etičkih i pedagoško-socijalnih zasada". "Religiji prepuštamo uređenje odnosa između Boga i čovjeka... Mi hoćemo samo da uredimo, poljepšamo i oplemenimo etički odnos između čovjeka i čovjeka, čovjeka i društva i obratno".

4. Sreću svoju ima čovjek tražiti samo na ovom svijetu. "Cilj mora da nam bude dostojan našeg čovječanskog lika: utirati put za one, koji idu za nama... samo u tome može da bude naša čovječanska sreća..."

5. Na svakoj je stranici gotovo govor o tom, kako valja ono zajedničko u čovjeku "probuditi i ojačati". U tom su duhu i ponavljanjem istog motiva pisani mnogi članci Miljenka Vidovića i njegovih saradnika, kako u "Uzgajatelju", tako i u časopisu "Novi čovjek". Ta se misao u najrazličnijim varijacijama vrlo često ponavlja. Naročito je ističe gospodin Ljubunčić u svojoj knjizi: "Uzgojni i obrazovni rad Vidovićeve škole ide najviše za tim, da prosvjeđujući svoje učenike, oslobađa njihove moralne snage, da budi i uspostavlja etičku svijest... Ona (škola) računa sa svakim pojedincem i nastoji, da kod svakoga probudi smisao za najbolje... Glavni ciljevi (zavoda) su oslobođenje čovjeka i njegovo autonomiziranje... To znači, da postane u prvom redu čovjek."

6. Susrećemo se nadalje u knjigama i časopisima ovoga sarajevskog pokreta s naročito istaknutim motivom – "novo". Novi život, novi čovjek, novo svjetlo i t. d. na svim poljima ljudskog aktiviteta. Miljenko Vidović piše: "Cilj je čovjekov stvaranje. Novo uvijek novo, bolje i bolje – to je svrha vaselene. Težnja naših duša..."

Isti je motiv snažno akcentuirao, kako sam naprijed istaknuo, i prof. Adler: novi odgoj, novu savjest, novo srce, novi zakon...

7. Nadalje istupa s jasno izraženom misli o potrebi etičke nastave. Nije doduše izrično, da se ona ima uvesti mjesto religije, ali to iz stava zauzetog naprama religiji, a iz naglašavanja etičke poduke u školama, koje vodi ovaj pokret, slijedi nedvoumno. Gospodin Miljenko Vidović ističe potrebu etičkih udžbenika, isto i Salih Ljubunčić.

8. Napokon: poziv i zaklinjanje na vlastitu snagu razuma i naravne sposobnosti. To je jedini izvor svakog i pojedinačnog djela. Autonomija uma – svemoć volje – i nikud iz tog kruga!

Dakako, nije to sasvim pogrešno. To su primarne moći čovjekove. Ali etički pokret u ovim svojim konstitutivnim nazorima ne može drugo ništa, nego da glorificira snagu uma i volje. Nema ništa, što bi pomagalo čovjeka i taj um i tu volju. Nema svjetla odozgo, niti rose nebeske, što je izražena u kršćanskom pojmu milosti.

Osobito se zato mladi suradnici “Uzgajatelja” oduševljavaju, okušavajući u svojim zanosnim ditirambima “umu” i “volji” – pridati značaj neke neslomivosti, apsolutnosti i svemoćnosti.

Sve se ove ideje obrađuju kod naših pokretača, a sa svima smo se susreli u prikazu njemačkog i američkog etičkog pokreta.

Tome se ne treba čuditi. Narav stvari to donosi sobom. Ovo je presađivanje jedne biljke na naše tlo. Bitni su joj uslovi za život jednaki kao i ondje, gdje je prije živjela.

9. Za tačan prikaz idejnog stanovišta ovog etičkog pokreta još ću naročito podcrtati spomenutu oznaku: nesređenosti i protivurječja, ne samo u pitanju odnosa religije i etike, dakle temeljne teze etičkog pokreta, nego i u drugim pitanjima.

Tako na pr. zauzima jedan ili drugi suradnik u pitanju religije i etike sasvim oprečno stanovište od vođe pokreta i drugih saradnika.

“Bez religije nema morala, kao što nema morala bez religije” I opet: “Moral mora imati svoj izvor u vjeri, a svoj cilj u božanstvu. Bez religije nema pravog morala.”

Ako se iz ovih premisa povuku zaključci, oni će sasvim drugačije glasiti od onih, što ih proklamiraju prvi osnivači pokreta za etičku kulturu, a što ih kao osnove svoga rada usvajaju i ideolozi sarajevskog etičkog pokreta.

10. Ne smije se prešutjeti činjenica, da su stupci “Uzgajatelja” i “Novog čovjeka” puni – istočne mudrosti. Budistički ideal lebdi pred očima ovog pokreta. Njegova “čovječanska etika” samo traži uporišta. Iznose se misli Rabindranath Tagore, raspačava u prijevodu knjiga Atkinsonova: “Vrhovna mudrost”; prevode članci engleskih i američkih poklonika indijske mistike i na tu stazu navraćaju stope našeg naroda, koji ima od davnine vjeru Isusa Krista kao baštinu svojih slavni djedova.

Ne traži ovaj pokret ideala u evanđeljima iako pokadšto hvali Krista i postavlja ga uz bok Budi, Muhamedu i Sokratu. A ako ga i ističe kao “idealnog meštra svima nama”, prikazuje ga tako, da taj i takav Krist nema ništa s historičkom osobom Bogo-čovjeka. Mnogi neobrazovani i neodgojeni suradnici pišu o Kristu i njegovoj Crkvi – prave besmislice. Nešto iz nekog prkosa, a jamačno ponajviše iz neznanja.

11. Da ne ostanem dužan potkrepu za tvrdnju, da ima netačnosti i protivurječja i u drugim pitanjima, navodim neke primjere.

Otkud čovjek dolazi kao duhovno biće i kuda polazi? I odgovor glasi: “da je čovjek kao duhovni ja postojao i prije svog zemaljskog začetka i da će isto tako postojati i iza svoje tjelesne smrti. To je konačno rješenje zadatka o smislu života i smrti. “

Vi vidite, da je ovo jedna temeljita zabluda. Ili ovo: “Čovjek kao fela ili vrsta nije na zemlji odvajkada, niti je neposredno stvoren od jednog nadnaravnog vrhovnog bića, kako nas uči hrišćanski i mojsijevski vjeronauk, nego je postao evolucijom jedne niže vrste, kao što je dokazano teorijom Ch. Darvina, Wallace i Weismanna. “

I opet vidite jedna apodiktička tvrdnja, koja je objektivnoj znanosti nepoznata.

Evo samo za primjer. Šta će konačno čitatelji ovih časopisa usvojiti? Na nekoliko se mjesta spominje, da je čovjek proizašao “iz ruke Božje“, navodi “Božja opstojnost“ i naglasuje kršćansko poimanje o svijetu. Na drugim se mjestima to opet obara.

Mutno je dakle obzorje “Novog čovjeka“...

12. U organizacijskoj strukturi pokreta ide gosp. Vidović tačno putevima već prokazanim. Najprije škola... kao matica pokreta. Jedan krug pristaša i slušatelja, kako je konačno i naravno. Onda zahvat izvan mjesta, propaganda perom... Tu je zadaću vršio iznajprije časopis “Uzgajatelj“. Sada još “Novi čovjek“ u Sarajevu i “Novo svjetlo“ u Zagrebu. Onda osnivanje podružnica, formiranje klubova. Napokon – kongres. I taj je održan pretprošle godine u Sarajevu u mjesecu augustu. Na kongresu prijedlog i zaključak o osnutku t. zv. “Društva za promicanje etičke kulture“ s pravilima i odborom.

Ako se osnuje možda isto takovo društvo za Srbiju, pa još jedno za Sloveniju, stvorit će se “Savez etičkih društava“.

Ne iznosim ovo kao kakav prigovor. Taj je put posve naravan, pa su tako radili, a rade i drugi, koji idu za proširenjem jedne ideje i za postignućem jednog cilja. Ja samo konstatiram, da je sarajevskom etičkom pokretu i u tom posao olakšan, jer su mu preteče ravno tako postupali, i on ne mora tek da se domišlja, kuda li će, na koju li stranu: sve su forme organizacijskog djelovanja već oprobane i pod izvjesnim prilikama okušane u praksi.

I “Dopisna škola“ spada ovamo. Ima i kod drugih naroda ovakvih dopisnih škola, ali bez zaleđa t. zv. etičke kulture. Škola dakle kao takova nema po sebi nikakvog nužnog veza s etičkim pokretom kao jednom strujom. Ali je škola ovom pokretu jedan nužni pomoćnik, da se u njoj praktički oprobaju pedagoške metode, koje si pokret stavlja za zadaću.

VIII. "Novi život" – "Novi čovjek"

*Borba protiv materijalizma - Reforma škole - Pedagoško-prosvjetni rad -
Socijalno značenje - Psihološki metoda*

Kulturno-etički pokret gosp. Miljenka Vidovića u svojoj osnovnoj ideji ne iznosi ništa samoniklog, novog. Iako je u člancima, rasijanim po "Uzgajatelju" i "Novom čovjeku" mnogo poziva k novom životu, novom suncu, mnogo potsticaja k novoj svijesti, novim zadaćama, novim idealima, opet to ustvari tačno uzeto nije ništa novo. To su isto oduševljeno, istim riječima i motivima, iako u drugoj formi, iznosili već prvi pobornici za etičku kulturu.

Novost je to – ako hoćete – jedino za naše prilike. U našim je stranama u ovo vrijeme odjeknula njegova riječ snažno i naoko uspješno, jer je našla ponešto pripravljen ambijent i duhove raspoložene za ideju etičkog preporoda.

To vrijedi za idejnu, filozofsku osnovicu čitavog pokreta. Ona je u suštini aplikacija naprijed ocrtanog pokreta za etičku kulturu.

Ako pak izbližega promotrimo detaljno izvođenje programa ovog našeg etičkog pokreta, valja objektivno ustvrditi ovo:

1. - Materijalistički duh suvremene naše kulture jedna je od glavnih tačaka, na koje udara pokret. A udara spravom, jer je otrovni ledeni dah materijalizma i racionalizma uništio čovjeka i njegovu dušu, iskvario modernoj inteligenciji pravo shvaćanje njezine zadaće i učinio je sterilnom u životu. Otud njegovo i njegovih saradnika naglašavanje čovjeka i duhovnih čovjekovih osobina, isticanje višeg poziva k plemenitijem i dostojnijem životu.

To je prva simpatična crta u radu ovog pokreta: Nitko, ako s ljubavlju i istinskim zanosom prati razvoj našeg nacionalnog napretka, ne će i ne smije ovoj kritici prigovoriti. Naša je novija lijepa knjiga, a naročito naše novinstvo učinilo protiv svoga naroda toliko zla, da mu je vrijeme doviknuti i s ove strane: dosta je! Dosad su se glasovi protesta i opravdane kritike javljali samo sa strane Crkve i njezinih ljudi. Nek se čuje za potvrdu ispravnog katoličkog mišljenja, i glas onih, koji ne će, da ih vodi Crkva u radu i životu.

2. - Uzrok otpada inteligencije od prave svoje zadaće nalazi pokret u organizaciji škole savremenog tipa, tačnije: u pomanjkanju uzgojnog momenta u školi. Školske su metode po mišljenju pokretača iz temelja pogrešne. Odgajanju, u pravom smislu riječi, nema – vele – ni traga. Šablona, stroj bez duha, bez srca...

Svi, što izlaze iz naših savremenih škola, da ne nose sa sobom u život svijesti i savjesti... da ne postaju bolji; štaviše, da izlaze iz nje pokvareni... da postaju narodni krvopije, samoživci i trutovi.

Očito je, da je ovako radikalni stav naprama našoj školi svih smjerova pretjeran i nepravedan. Ne ću se gubiti da na primjerima iz nedavne, pa i iz najnovije prošlosti dokazujem, kakovih su uzornih značajeva odgojili naši nastavnici. Mahom su to

ljudi iz naroda, djeca seljačka i radnička, a po svom djelovanju i po svom shvatanju života i nacionalnih dužnosti, besprijeekorni. I nijesu, hvala Bogu, na rijetko posijani. Da njih nije bilo, u mnogom bi s nama danas stalo na gorje. I ovo nešto naše kulture, koja nam nipošto na sramotu, nego samo na diku služi, te koja nam i danas daje pravo i moralni poticaj, da se borimo i za svoj individualitet otimamo, zasluga je tih ljudi, koje su ipak rodile i odgojile naše škole.

Nije dakle u njima sve nezdravo, a pogotovo nije na njihovim upraviteljima crne sjene pukih formalista.

Nego ipak nijesu prigovori gosp. Miljenka Vidovića s pedagoškog gledišta potpunoma neopravdani. Ja bih rekao, da se oni baš i odnose na pojave najnovijeg datuma, koje daju pedagogu prilike, da se u ovaj problem ozbiljno zamisli. Ne trebamo ništa drugo pred oči uzeti, nego onu napadno veliku ljubav naše omladine za šport i zabavu, a nemar i nehaj za sva pitanja kulture uma i srca.

Nijesmo nipošto neprijatelji zdravog športa. Ama ne možemo, a da sa začuđenjem ne konstatiramo, koliko se stotina, pa i hiljade od reda mladih ljudi nađe na igralištima zagrebačkih športskih klubova, dok ih ni pedeseti dio ne ispunja dvorane slobodnih naučnih predavanja. U njihovim dušama, čini se, ne plamti vatra zanosa za svjetlom i spoznanjem...

Jesu li tome krivi samo njihovi uzgojitelji, pitanje je, na koje ne mogu ovdje ulaziti. Svakako je činjenica, koja može u mnogom potkrijepiti izvode gosp. Vidovića.

3. - S tim u savezu valja naročito istaknuti pedagoško-prosvjetni rad Vidovićeovog pokreta. Ne osvrćući se na to, što su neki od njegovih učenika, po zanimanju pomoćnici i niže činovnici uspjeli, da u večernjim predavanjima i privatnom studiju kroz dvije godine savladaju materijal potreban za srednjoškolsku maturu, ja napose ističem praktično-prosvjetni cilj ovog nastojanja. Nije nužno, da svaki od ovih đaka polaže maturu i tako dolazi na univerzu: ali je nužno, da svaki, koji osjeća volju i potrebu, a ima priliku, sebi priskrbiti ono znanje, koje će mu u životu biti od koristi. Koliko je u tom prosvjetnom pogledu ovaj etičko-kulturni pokret dobra učinio i koliko će još dobra učiniti, ne smije nijedan nepristran čovjek zanijekati. Naglasujem, da imam u vidu samo prosvjetno nastojanje, koje se realizira u t. zv. "Dopisnoj školi".

4. - Da se odmah taknem i socijalnog značenja ovog pokreta, ne ću pretjerati, ako ustvrdim, da u jednom malom narodu, kao što smo mi Hrvati, njegovo raširenje ne može ostati bez vidnog utjecaja. Do sada je u glavnom raširen ovaj pokret u Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj, iako on ima u planu, da obuhvati i Sloveniju, Srbiju i Vojvodinu. A kad se i najširi slojevi pokrenu iz svog mira, te krenu jednim putem, dosad za njih nepristupačnim, a željenim i zamamnim, promijenit će se u prosvjetnom pogledu lice pogdjekojih naših sela i varošica. Nastat će u socijalnom obziru komešanje i takmenje, vrijenje i trzanje, kojemu tačnog obilježja ovaj čas nijesmo u stanju opredijeliti.

5. – Da je Vidovićev pokret naišao na prilično jak odziv i da se u širokim slojevima stale pjevati pjesme “vođi“, “učitelju“, “geniju“ i t. d. ima svoju psihološku motivaciju u tom, što je Vidović pružio ruku onima, kojima nitko nije s ove strane znao pristupiti. Onima, koje je život potisnuo u stranu, a nose u sebi jedno srce željno saznanja i pogleda na daleko... Možda se ne bi prevario, tko bi u tom nastojao naći glavni ključ, što otvara ove dvore...

Svakako, ja i ovu činjenicu brojim na pozitivnu stranu Vidovićevog rada. Ljudskom srcu treba tople riječi i prijateljskog glasa. Shvatiti tuđu potrebu i poraditi, da joj se pomogne, znači privezati čovjeka uza se. To je učinio gosp. Vidović pruživši stotinama, pa i hiljadama *nadu*, da će ih uvesti u obećanu zemlju...

Sve je to bilo potrebno reći, da se ne bi činilo, da pristrano i jednostrano prosuđujem ovaj naš pokret za etičku kulturu. Ali sve je ovo zapravo izvan okvira, koji čitavom pokretu daje značaj.

A taj je istaknut u njegovu nazivu: Pokret za etičku kulturu. Tako se on sam naziva, pa je ta crta, etika, temeljna njegova značajka.

Ja sam naprijed ocrtao, što je etička kultura, što joj je cilj, kakove su joj metode. Pokazao sam, da je ovaj naš etički pokret u svom etičkom nastojanju, u isticanju misli, pogledâ, nazorâ, idejâ, potpunoma jednak etičkom pokretu njemačkom, engleskom i američkom.

Pa zato ono, što se može reći, a konačno i što se već reklo o etičkoj kulturi kao filozofsko-etičkom pokretu, zapravo etičko-filozofskoj struji reći ću ovdje i ja, kratko i obrazloženo.

IX. Bez religije nema etičkog preporoda

Nemogućnost neovisne etike - Etika i religija - Temelji etične obveze - Bankrot ćudoredne autonomije - Uloga Crkve u životu

Pokret za etičku kulturu jest u svojoj bitnoj sadržini pokret za oslobođanjem od kršćanstva. Kako je kršćanstvo opet baš u etičkim svojim zasadama: jedino i nedostiživo među svim religijama, što ih povijest pozna, to se oslobođanje od njegovih etičkih izvora, praktički izjednačuje: oslobođanju od kršćanstva samog.

Pođimo po redu:

Etički je pokret, mislim u prvom redu na onaj historički, izloženi riječima prof. Jodla, kao naročitu svoju značajku usvojio: diobu etike od religije. Dakle: Autonomni moral ili neovisni moral. Kod nekih izrično ova autonomija isključuje Boga... moral čistog uma čovječjega.

Pita se sad: Postoji li ili može li postojati etika bez Boga? Odgovaram: ne postoji, niti može postojati. Evo zašto:

Svaki je etički čin proizvod ljudskog uma i ljudske volje. Um vidi i spoznaje, da bi bilo dobro nešto učiniti, a volja se slobodno odlučuje na izvođenje. A u čem

(se) sastoji ta dobrotina čina? Po čemu dobiva taj naš čin naziv etički? Po tome, što se skladno stavlja u red s općim ciljem i općom svrhom svega, što opstoji. A mi smo kod toga samo u toliko pohvale vrijedni, što se dragovoljno stavljam u službu Onoga, koji je stvorio taj opći red i opću harmoniju. Mi svojim etičnim djelovanjem u neku ruku odajemo poštovanje Volji Božjoj, koja je začetnik općeg reda i koja nalaže nama da ga održavamo.

Dok tako radimo, radimo etički, priznajemo vrhovni etički princip – svetu volju Božju. Tu je bitna oznaka za dobro i zlo. Naš um nam je bliža direktiva, zapravo naša savjest, koja je glasnik Stvoritelja naravi.

Bez Boga dakle nema i ne može biti etike. Sve filozofsko tumačenje, koje se od ovoga odvaja, zapleće se u poteškoće i nije u stanju da ljudima dade zadovoljavajući odgovor.

Mi znamo doduše, da ima jedna opća čovječanska etika, i da nije jedina etika: kršćanska etika, niti jedini moral kršćanski moral. Inače bi zlo stajalo s onim ljudima, koji bez svoje vlastite krivnje nikad nijesu ni upoznali kršćanstva ni njegove vjere. Ali mi tvrdimo, da je i taj opći čovječanski moral u biti religiozni moral.

To znači: I opći čovječanski moral pretpostavlja naravnu religiju. U stvari je isto, ako kažemo: pretpostavlja vjerovanje u jedno božansko biće. I sad kažemo: Ako u divljim nekulturnim narodima ima pozitivnih moralnih svojstava, a svi bez prigovora priznaju, da ih ima, onda je to samo onaj: Božjom rukom u srce zapisani, naravni moralni zakon.

Čudoredni se poredak u svijetu i životu dade dostatno istumačiti samo s ovog pozitivno teističkog stanovišta.

Da se s nijednog drugog stanovišta ne da istumačiti, vidi se i otud, što sami zagovaratelji ateističnog i neovisnog morala obaraju jedan sistem za drugim, stvaraju nove i još uvijek traže odgovore na najvažnija pitanja u životu ljudi. Pretpostavlja se dakle, da je samo jedan sistem ispravan i moguć. A ta pretpostavka samo potkrepljuje tvrdnju, da ima jedna opća čovječanska etika. Tumač, koji otklanja Božansko biće kao uzročnika ovoj činjenici, ne može da zadovolji ni same protivnike. Pošto ne mogu naći pravog rješenja, negiraju činjenicu.

Nego reći ćete: Pa nismo mi zagovaratelji takovog etičkog sistema, koji hoće da gradi etiku bez Boga. Mi priznajemo Boga, ali velimo, da je drugo etika, a drugo religija, t. j. da etika nema ništa posla s religijom. I da može netko biti moralan, a da ne mora biti religiozan.

To je evo drugo pitanje, na koje ovako odgovoram: Nema u životu morala bez religije. Za vas, koji priznajete egzistenciju Boga, tim je priznanjem načelno riješena stvar. Riješena su prva i najglavnija pitanja Vašeg života: otkud sve, zašto i kamo?

Ako je Bog Stvoritelj naš, onda Vi dobro znate, otkud naravni moralni zakon u nama. Ako je On stvoritelj, onda znate, da je i duša naša njegovo djelo... A u tu je dušu našu ulio on jednu beskrajnu čežnju za srećom i smirenjem, koja se nikad i nigdje ne može potpunoma zadovoljiti, osim u njemu i s njim.

Ako je dakle On naš Stvoritelj, onda je On i naš cilj... Riješeno je pitanje vrhovne i zadnje norme naših moralnih čina. Etika se naša osniva na ideji Boga. A naš odnos prema Njemu – to je religija.

3. A sad još jedno pitanje: Pa sâm je Imanuel Kant priznavao egzistenciju Božju... a ipak je on odijelio moral od religije... Svi se teoretičari neovisnog morala pozivaju na Kanta kao najvažniji autoritet. I filozofski princip etičke kulture ima tamo svoj korijen. Nije dakle nužno, da slijedimo religiozni moral, kad možemo da imamo svoj autonomni, razumski. Šta više – po Kantu – ne smijemo da ga slijedimo, jer kršćanski moral nije navodno motiviran tako, da bi bio dostojan čovjeka kao slobodnog bića...

Na ovakav prigovor odgovaram: Dozvoljavam, da naš razum može i neovisno od religije spoznati, što je dobro u sebi i što je prama tome obvezatno za čovjeka. Ali jedno je logika, spoznaja, a drugo je djelovanje, život. Može sebi filozof pojmovnim logičkim operacijama konstruirati sistem, kako ga je Kant i iskonstruisao iz pojma dužnosti. Ali kako će se te maksime držati u praktičnom životu? Na pitanje: zašto tako?, što će um odgovoriti? Treba, možeš, lijepo je, sviđa mi se, korisno je. Ali volja naša ne sluša i ne boji se ni jednog glasa osim onog: moraš i ne smiješ!

Pa ni onda još: ne ide uvijek kako treba. I kršćanin, naročito katolik, koji može da ima na pomoć svrhunaravna sredstva milosti, često nije u stanju, da se opre onom lošijem čovjeku u sebi. Čovjek neusporedive duševne jakosti sv. Pavao apostol (1 Rim. 7, 15) tuži se: "jer ne činim ono, što hoću, nego na što mrzim, ono činim".

Ako je dakle i moguće zamisliti i u konkretnim slučajevima i dozvoliti, kako ateista, gdje dobro čini, tako racionalista, gdje ga čisti um vodi, opet jedan pogled u ljudski život dostatno kazuje, da onakav vrhovni etički princip, kako ga je Kant postavio, apsolutno ne dostaje: Ljudski um može i vrhovne zakone iznaći, ali ne može u životu dati snage, da ih uvijek ispuni. Napokon, gledajmo otvorenim očima: Etičari, što smo ih spominjali i cio sistem njihov, puni su lijepih riječi: o ljubavi prema kreposti radi nje same. Dobro treba činiti radi dobra... a ne radi kazne ili nagrade. Pa ipak najmoderniji zakonodavci, koji možda ne stoje daleko od ovih etičara, nijesu zaboravili za prekršaj svakog zakona staviti kaznu...

A zakoni naravnog ćudoređa jedini da budu bez sankcije? Zar je oni ne trebaju u još jačem stupnju?

Pa onda, ljudska sankcija... Ako nema neke jače, kojoj se ne može izbjeći, kojoj će svatko prije ili poslije u ruke pasti, ludo bi bilo, kad ne bi nastojali, da ovoj ljudskoj spretno izbjegnemo, gdje možemo?

Ali jedan pogled u ljudsku povijest govori nam: ljudi, mora da opstoji vječna pravda! Za njom više krv od Abela brata Kainova, do najzakutnije zle misli našeg suvremenog čovjeka.

Vječna pravda, vječni Bog!

Ljudski je život mnogostruk: niti su u njemu isprepletene... Duša je naša podvrgnuta silnim potresima, i snažnim valovima... uzburkano more našeg života treba snažno i neslomivo sidro...

To je samo On, Stvoritelj naravi ... i odnos prema Njemu, t. j. religija naša.

I tako mora i Kant i svi, koji Boga Stvoriteljem smatraju, doći do zaključka, da je On sam zadnja norma našeg djelovanja. On ili njegova svemoguća Božja volja... A tu je volju usadio u našu narav, pa nam se javlja u savjesti... Savjest je dakle, ako će te je nazvati autonomnim umom, direktiva našeg djelovanja, ali direktiva bliža, ovisna o zadnjoj, Bogu samom.

4. Čudoredna se autonomija ne može održati kao objektivni princip moralnosti. Već samim tim, što je u vlasti omeđenog i ograničenog uma ne može da dođe do one apsolutne univerzalnosti, što je mora kao princip da posjeduje. A naročito ne može da očuva svoju najpotrebniju značajku: da bude uvijek i svagdje za svakoga objektivna. Jedno antropocentrično mjerilo postaje nužno subjektivističko.

Vrhovni etički princip kao opće normativno načelo mora imati svoj izvor ondje, gdje ga ima i sama narav ljudska: u Bogu. Dakako, da je naš um svoje vrsti norma u etičkim pitanjima: jer ništa nije za nas ni dobro ni zlo, što nam savjest naša, dakle um i spoznaja, dobrim ili zlim ne pokaže. Ali ta i takova autonomija našeg uma nije ništa drugo, nego glas auktora naravi naše: Stvoritelja. Bez njega nije moguće ni zamisliti etičkog reda, jer bez njega, bez obzira na nj, nema smisla na isto drugo uzimati obzir.

Doista u praktičnom životu pokazuje autonomistička etika samo te negativne posljedice. Pokret za etičku kulturu nije nipošto urodio onim, što je nagovijestao. Šta više: oslabio je svagdje etički osjećaj, razorio etički smisao a povećao čudorednu anarhiju. Za nj se založila i zalaže slobodnozidarska loža "počevši od vremena njegovog cvata u Francuskoj, pa do današnjeg dana. A što je donio taj etički pokret Francuskoj? Prvenstvo u etičkoj neskrupuloznosti! Propast morala na svim linijama i u svim slojevima. Danas mora preporod na principima Katoličke religije da okuplja rastepane i oslabljene snage nekad toliko slavnog i za kulturu toliko zaslužnog francuskog naroda.

A sam propagator etičkog pokreta prof. Jodl priznao je, da taj pokret u godini 1909. pokazuje znakove nazadovanja. Ono neko prvotno oduševljenje brzo je jenjalo, kad se pokazalo, da iza lijepih riječi nema nikakove stvarne sadržine. Etika bez religije ništa ne znači. To mišljenje dijele i mnogi filozofi, koji nipošto ne prihvaćaju kršćanskog nazora o svijetu: Rousseau, Lotze, Natorp, Drews, Grupp i dr.

Ne može se pobijati tvrdnja, da je t. zv. čudoredna autonomija ili neovisni moral učinio narode i čitave klase nečudorednijim i nemoralnijim, nego što su se nadali tome oni, koji su s njim poduzeli borbu protiv morala Katoličke Crkve, osnovanog na religiji.

5. Takovu borbu protiv kršćanske etike poduzima svojim neukusnim napadajima na Crkvu, kao čuvaru Kršćanske Kristove religije i vođa sarajevskog etičkog

pokreta. Slobodno-zidarska etika doživjela je svoj bankrot u Francuskoj i Njemačkoj. Ne treba biti prorok onaj, koji ustvrdi, da će takav bankrot doživjeti i sarajevski etički pokret. On se odalečuje od religije, a gazi putove čovječnosti. Zaboravlja da je čovjek, koga toliko glorificira, stvor Božji. Da mu je odliku naravi, t. j. um i slobodnu volju dao Bog, koji ga je stvorio i da mu je taj isti Bog ulio u dušu onaj sveti osjećaj, što se manifestira kod svih naroda svih vjekova: ono u naravi ukorijenjeno razlikovanje između dobra i zla... Da je dakle nemoguće govoriti o kakovom etičkom preporodu čovjeka ne uzimajući u obzir ovu njegovu temeljnu značajku.

Kad to znamo, pa kad znamo da je naš Stvoritelj svoju volju i pozitivno manifestirao preko svog Sina, Krista Gospodina, onda je za nas nedvojbeno sigurno: da je etika svakog, pa i hrvatskog naroda zacrtana u temeljnim pogledima njegove religije. Sve je drugo pusto fraziranje...

Religija je našeg naroda vezana uz Crkvu, jer je Krist tu Crkvu osnovao. Tko napada Crkvu i tko je zabacuje radi pogrešaka, koje su ljudi kao funkcionari njezini nekad počinili, a možda gdje i danas čine, taj pokazuje, da nije vjeran učenik Kristov. Ljudi su ljudi – i mogu pogriješiti. Osudit ćemo njihove pogreške, ali ne ćemo zato osuditi Crkve. Gospodin Vidović osuđuje i Crkvu i religiju. Nema lijepije riječi za nju... Ona mu je “kostur mrtvih dogmi...”

Kako će takav učitelj da vodi u preporodu hrvatski katolički narod?

Sve, što je dobro u njegovu pokretu – mi smo mu priznali. Ali ne smije biti zamjerke, ako evo kažemo otvoreno i ono, što ne valja...

Pokret za etičku kulturu valja prosuđivati prema izloženim mislima. Ali jedno treba imati pred očima. Njegovi se pokretači i propagatori ne mogu oteti utjecaju kršćanstva, naročito katolicizma. Ono, što je dobro u njima, to je baština katoličkog duha, u kojem su živjeli, u kojem su se odgajali, i u kojem se i danas kreću. A kad propovijedaju neovisnu etiku, kad ne luče u religijama biti od forme, kad u iznesenim nazorima zastaju na pò puta, onda slijede loše učitelje. Onda nijesu originalni, niti govore k srcu čovjeka, koji se ne zadovoljava samo lijepim riječima.

I čovjek će naš, prije ili kasnije živo razabrati, što je zdravo a što bolesno, u ovom nastojanju. Zdravo će prihvatiti, a bolesno odbaciti.

Priredio: ddr. sc. fra Serafin Hrkać

HERCEGOVINA FRANCISCANA
Časopis za duhovnost, znanost i umjetnost
Godina IV, broj 4, Mostar, 2008.

Izdavač

Hercegovačka franjevačka provincija, Mostar

Uredništvo

dr. sc. fra Serafin Hrkać
dr. sc. fra Ivan Ivanda
mr. sc. fra Robert Jolić
dr. sc. fra Tomislav Pervan
mr. sc. fra Miljenko Mića Stojić

Glavni i odgovorni urednik

dr. sc. fra Tomislav Pervan

Zamjenik glavnog urednika

dr. sc. fra Ivan Ivanda

Tajnik Uredništva

mr. sc. fra Robert Jolić

Lektor

fra Frano Musić

Korektor

fra Robert Jolić

Prijevod sažetaka na engleski

prof. Lovorka Dragun

Računalna obrada i prijelom

FRAM-ZIRAL, Mostar

Tisak

FRAM-ZIRAL, Mostar

Naklada

500 primjeraka

ISSN 1840-1139

HERCEGOVINA FRANCISCANA

Časopis za duhovnost, znanost i umjetnost

Mostar, 2008.